

Zayıf Hadisleri Takviye Yöntemleri

Abdurrahman YILMAZ*

“Reinforcement Ways of the
Weak Hadiths”

Abstract: Weak hadith is not an obligatory proof alone because of some weaknesses it has. Therefore, it is classified as a type of rejected (mardūd) hadith. However, it would increase to the degree of accepted (maqbul) hadith with the help of different proofs and becomes a necessary proof of a subject or it becomes suitable for practice without reaching the degree of accepted (maqbul) hadith. These proofs that reinforce the weak hadith are classified as proofs related to isnād (the link) and not related to it. Reinforcement ways related to the isnād (the link) are generally practised by the muhaddithūn (hadith scholars) whose main aim is to verify the authenticity of the text (the matn) of the hadith and reinforcement ways that are not related to the isnād (the link) are generally practised by fuqahā (jurisprudence scholars) whose main aim is to verify the authenticity of the meaning.

Citation: Abdurrahman YILMAZ, “Zayıf Hadisleri Takviye Yöntemleri” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XX/2, 2022, pp. 311-337.

Keywords: Da’if (Weak), Mardūd (Rejected), Maqbul (Accepted), Reinforcement, Isnād.

I. Giriş

Zayıf hadis,** sened ve/veya metninde bulunan bazı illetlerden ötürü tek başına bir meselenin bi’l-kuvve ve/veya bi’l-fiil bağlayıcı delili kabul edilmemekte ve bundan dolayı da kategorik olarak mardūd hadis kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak buna rağmen hadis âlimlerinin, birtakım maksatlarla sahihlerin yanında zayıf tarikleri de toplayıp rivâyet ettikleri görülmektedir. Bu maksatlar arasında zayıf hadisin mütâbi‘ veya şahid ile takviye olabileceği düşüncesi ile zayıf hadisin bizzat kendisinin mütâbi‘ veya şahid olup başka bir hadisi takviye edebileceği ihtimali önem arz etmektedir.¹ Nitekim Süfyân es-Sevri’nin (v.

* Doktora, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL, abdurrahmanyilmaz53@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6067-0557

Geliş: 06.06.2022

Yayın: 31.12.2022

** Bu makale, *Zayıf Hadisleri Takviye Yöntemleri* (İstanbul 2017) adıyla tarafımızdan tamamlanan yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

¹ Ayşe Esra Ağırakça Şahyar, *Kütüb-i Sitte’den Örneklerle Zayıf Hadis Rivâyeti (Metodolojik Anlam ve Yorum)*, Akdem Yayınları, İstanbul, 2011, s. 89.

161/777) “Ben hadisi üç maksatla rivâyet ederim. Bir kimseden bir hadisi ya din edinmek ya i’tibâr ya da yanılmamak için tanıma amacıyla yazarım” sözü erken dönemden itibaren takviye maksadıyla hadis rivâyet edildiğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde Süfyân b. Uyeyne’nin (v. 198/814) “Bu hadisi destekleyecek (başka) bir hadis bulamadık. Sadece bu tarikten gelmektedir”³ sözü de hicri ikinci asırda zayıf hadislerin takviye edilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Zayıf hadislerin takviyesi, hicri ikinci asırda hadis âlimleri tarafından biliniyor uygulandığı halde bu faaliyeti bir yöntem olarak ele alan ilk ismin İmâm Şâfi’î (v. 204/820) olduğu görülmektedir.⁴ Zayıfın bir türü olan mürsel hadisin takviyesi bağlamında konu edinen Şâfi’î, sadece isnâd ile değil isnâd dışı takviye yöntemlerine de yer vermektedir. Dolayısıyla zayıf hadisleri takviye eden karinelerin erken dönemden itibaren isnâd ve isnâd dışı olmak üzere iki ana başlıkta ele alındığı anlaşılmaktadır.

İsnâda ilişkin takviye yöntemlerini, ağırlıklı olarak, râvî ile merviyi kabûl ve red açısından inceleyen diğer bir ifâdeyle hadisin mümkün olan en doğru lafızla Hz. Peygamber’e (s.a.v.) âidiyetiyle ilgilenen muhaddisler; isnâd dışı takviye yöntemlerini ise, ağırlıklı olarak, manasını anlama (fehmi) ve hüküm çıkartma (istinbât) bakımından rivâyetleri inceleyen fukahâ ve usûlcüler uygulamaktadır. Sonuç itibariyle zayıf hadis, isnâd veya isnâd dışı karinelerin takviyesi/desteklenmesi sonucu, “makbûl hadis mertebesine” yükselerek tek başına bir meselenin bi’l-kuvve mülzim/bağlayıcı delili kabul edilmekte ya da makbûl hadis mertebesine çıkmamakla birlikte merdûd hadis kategorisi içerisinde “amel edilebilir seviye”ye taşınmaktadır.

II. Zayıf Hadisleri Takviyenin Anlamı

A. Sözlük Anlamı

Lügatta, **تقوية** kök harfleriyle tef’îl babından mastar olan takviye (التقوية) kelimesi, “zayıflığını kuvvetle değiştirmek”, “zayıfı kuvvetlendirmek/takviye etmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁵ Zayıf hadislerin takviyesi bağlamında bu kelime çe-

² Ukaylî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *ed-Du’afâu’l-kebir*, thk: Abdülmu’tî Emin Kal’acî, I-IV, Beyrut, Dâru’l-Kütübîl-İlmiyye, 1404/1984, c. I, s. 15.; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Câmî’ li ahlâki’r-râvî ve adâbî’s-sâmi’*, thk: Mahmûd et-Tahhân, I-II, Riyâd, Mektebetü’l-Maarif, 1403/1983, c. II, s. 193.

³ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr*, thk: Abdülmu’tî Emin Kal’acî, I-XV, Dâru’l-Va’y, Kâhire, 1412/1991, c. III, s. 193.

⁴ Şâfi’î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, *er-Risâle fi ilmi usûli’l-fikh*, Cidde, Dâru’l-Minhâc, 1435/2014, s. 114.

⁵ Zebidî, Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrazzâk el-Bilgrâmî el-Hüseyinî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, I-XXXX, Kuveyt, 1385/1965, c. XXXIX, s. 361; İbn Manzûr, Ebû’l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrîkî el-Mısri, *Lisânü’l-arab*, I-XV, Beyrut, Dâru Sâdir, t.y., c. XV s. 207.

şitli kalıplarla kullanılırken, mürâdif anlamlara gelen şu kelimelerin de çeşitli kalıplarla kullanıldığı görülmüştür: (العجبر), (العضد), (الأيد), (الشدّة).

B. Istilâhî Anlamı

Hadis ve fıkıh âlimleri tarafından zayıf hadislerin takviyesi bağlamında ve ıstilâhî anlamda takviye ve bu manaya gelebilecek bazı ifadeler kullanılsa da herhangi bir tanıma rastlanmamıştır. Ancak muâsır bazı çalışmalarda birtakım tanımlamaların yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Nitekim Zeyn el-Ayderûs, zayıf hadislerin takviyesini şöyle tarif etmektedir: “*Râvîsi kezzâb (yalancı) ve müttehem bi'l-kizb (yalancılıkla itham edilmiş) olmayan zayıf bir hadisi, makbûl mertebesine yükselmesi için sened veya metin veyahut da hem sened hem de metin açısından mütâbi*”, şevâhid veya başka birtakım karînelerle güçlendirmekdir.”⁶

Diğer bir tanım ise makbûl hadislerin takviyesini de kapsayacak şekilde şöyledir: “*Bir hadisin, senedle ilgili olsun veya olmasın belli şartlar dâhilinde herhangi bir karîne ile kuvvetlenmesi ve/veya kuvvetlendirmesi ya da kuvvetlendirilmesidir.*”⁷

Nakledilen ilk tanım değerlendirildiğinde, “*makbûl mertebesine yükselmesi için*” kaydı doğru olmasa gerektir. Nitekim her ne kadar takviyedeki asıl maksat zayıf hadisin makbûl mertebesine yükseltilmesi olsa da bunun her zaman mümkün olmadığı ve zayıflık durumuna göre değiştiği görülmektedir. Zira zayıflığı giderilemeyecek derecedeki bir hadis, makbûl mertebesine yükselememekte ancak zayıf dâiresi içerisinde amel edilebilir seviyeye taşınabilmektedir. Diğer tanım da makbûl hadisleri kapsayacak nitelikte olduğu için sadece zayıf hadislerin takviyesinin ne anlama geldiğini tam olarak yansıtmamaktadır.

Hadis ve fıkıh âlimlerinin kullanım ve yöntemleri dikkate alınarak, şiddetli ve hafif zayıf hadisleri de kapsayıcı nitelikte şöyle bir tanımın yapılmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz: “*Zayıf bir hadisin, isnâd ve/veya isnâd dışı birtakım karîne veya karînelerle, belirli kâideler çerçevesinde, makbûl mertebesine yükseltilerek tek başına bir meselenin bi'l-kuvve veya bi'l-fiil mülzim/bağlayıcı delili olması ya da zayıf mertebesi içerisinde amel edilebilir seviyeye yükseltilmesidir.*”

III. Takviyenin Önemi

İslâm âlimleri, ulûmü'l-hadis ana başlığı altında bir yandan kabûl ve red yönüyle râvî ile mervîyi, diğer yandan hadisin manasını anlama (fehm) ve hüküm çıkartma (istinbât) bakımından metnin konusunu/manasını incelemişlerdir.⁸

⁶ Zeyn Muhammed Huseyn el-Ayderûs, *el-Hadîsu'z-zaif ve eseruhû fi'l-ahkâm*, Kâhire, Dâru'l-Beşâir, 2011, s. 131-2.

⁷ İbrahim İhsan Bayraktar, “*Hadislerin Takviyesinde Telakkî Bi'l-Kabûlün Etkisi*”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2013, s. 11.

⁸ bkz.: Taşköprülüzâde, Ahmed b. Mustafa, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-ülûm*, I-IhII, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1405/1985, c. II, s. 52,113; Kâtip Çelebî, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, thk: Muhammed Şerefettin Yaltkaya, I-II, Beyrût, Dâru

Zira bu inceleme neticesinde ister sübût ister amel açısından bir hadis hakkında nihâî olarak makbûl veya merdûd hükmünün verilmesi, ilgili hadisin amelî ya da itikâdî bir meselede bi'l-kuvve veya bi'l-fiil amel edilip edilmemesinde etkin rol oynamaktadır. Bundan dolayı, belirli kâideler çerçevesinde, öncelikle râvîlerin cerh-ta'dîl durumlarının, adâlet ve/veya zabtlarına yönelik sorunun ya da şüphenin bizzat o hadiste bulunup bulunmadığının ve ilgili hadisi etkileyip etkilemediğinin incelenmesi gerekmektedir.⁹ Bu ise, tek bir isnâd ile yetinmemeyi ilgili tüm tariklerin araştırılarak bir araya getirilmesini ve birbirleriyle karşılaştırılmasını zorunlu kılmıştır. Nitekim Abdullâh b. Mübârek'in (v. 181/797), "*Hadisinin sahîh olmasını istiyorsan birbirine vur*"¹⁰ ifadesi ile Ali b. Medîni'nin (v. 234/848-49) "*Bir hadisin tüm tarikleri bir araya getirilmedikçe hatası ortaya çıkmaz*"¹¹ sözü bu hakikati ortaya koymaktadır.

Hadis âlimleri nezdinde sened, metne ulaştırılan yol olarak görülürken metin ise isnâd faaliyetinin asıl amacı olarak kabul edilmiştir.¹² Ancak buna rağmen araları ayrılmış,¹³ senedin sıhhati ile metnin sıhhati arasında mülâzemetin olmadığı ifade edilmiştir.¹⁴ Bundan dolayı sened veya metinden herhangi birine verilen sıhhat/za'f hükmü, diğerini bağlamayacak şekilde müstakil olarak değerlendirilmiştir. Nitekim İbnü's-Salâh'ın (v. 643/1245) şu veciz ifadesi de bu meseleye dair yaklaşımı ortaya koymaktadır: "*İsnâdı zayıf olan bir hadis gördüğünde 'bu isnâd ile zayıftır' anlamında 'bu zayıftır' diyebilirsiniz. Yoksa yalnızca bu isnâdın zayıf olmasından dolayı, hadisin metninin zayıflığını kastederek 'bu zayıftır' diyemezsin, belki hadisin sübûtunu ifade edebilecek başka bir isnâd ile rivâyet edilmiş olabilir*"¹⁵ Benimsenen bu yaklaşım sebebiyle, muhaddisler nezdinde, pek çok sahîh tarikten gelme ihtimâli göz önünde bulundurularak sadece tek bir se-

İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y., c. II, s. 635; Abdullah Sıddîk el-Gumârî, *Tevcihü'l-inâyê li ta'rîfi ilmi'l-hadisi rivâyeten ve dirâyeten*, Mektebetü Muhammed b. Mustafâ el-Bağdâdî, y.y., t.y., s. 11.

⁹ Nitekim Tânevî'nin "*Râvînin zayıf olması bütün rivâyetlerinin zayıf olmasını gerektirmez.*" sözü râvînin zayıflığının her hadisinde bizzat tahakkuk etmeyebileceğini açıkça ortaya koymaktadır. bkz.: Zafer Ahmed el-Osmânî Tânevî, *Kavâid fî ulûmi'l-hadis*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, X. bsk., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007, s. 409.

¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 296.

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 212; İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetü İbni's-Salâh (Mehâsinu'l-istilâh ile Birlikte)*, thk: Âişe bint Abdîrahmân, Kâhire, Dâru'l-Maârif, t.y., s. 260.

¹² Mu'tez Hatîb, *Reddu'l-hadis min ciheti'l-metni*, eş-Şebeketu'l-Arabiyye, 2011, s. 136.

¹³ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 260.

¹⁴ Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-muğîs bi şerhi Elfiyeti'l-hadis*, thk: Abdülkerîm b. Abdillâh b. Abdîrahmân Hudayr, Muhammed b. Abdillâh, I-V, Riyâd, Mektebetü Dâri'l-Minhâc, 1426, c. I, s. 161.

¹⁵ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 286.

ned üzerinden “*hadisin zayıflığına kesin hüküm vermeme*” ve “*zayıf hadisi tüm-den reddetmeme*” hususunda icmâ vâki olmuştur.¹⁶

Hadislerin makbûl veya merdûd olduğunu tespitite en kuvvetli ve en önemli karînenin isnâd olduğu kabul edilmekle birlikte tek ve nihâî karîne olmadığı, bir usûl çerçevesinde, erken dönemden itibaren isnâd dışı takviye yöntemlerinin de uygulandığı görülmüştür. İsnad incelemesi sonucu zayıf olduğuna hükmedilen bazı hadisler, isnâd dışı bazı karîne ve delillerin desteklemesi ile makbûl hadis kapsamında değerlendirilerek gereğiyle amelîn vücûbiyeti söz konusu edilmiştir.

IV. Zayıf Hadislerin İ'tibâr Sonucu Farklı İsnâdlarla Takviyesi

İ'tibâr, muhaddisler nezdinde, bir hadisin lafzen veya manen başka yollardan rivâyet edilip edilmediği ve ma'rûf olup olmadığını ortaya çıkartmak için diğer tariklerinin araştırılmasıdır.¹⁷ Bu açıdan bakıldığında İ'tibâr ile mütâba'ât ve şevâhid arasında sebep-sonuç ilişkisi olduğu görülmektedir. Zira i'tibâr, müstakil bir nevi olmadığı gibi mütâba'ât ve şevâhidin kasîmi de değildir. Dolayısıyla ağırlıklı olarak hadis âlimleri tarafından benimsenen¹⁸ ve umûmen tüm hadislerin, husûsan zayıf hadislerin takviyesinde¹⁹ uygulanan i'tibâr faaliyeti ile amaçlanan, mütâba'ât ve şevâhide ulaşıp ilgili hadisin taaddüd-i turuk ile takviyesidir.²⁰ Diğer yandan zayıf hadisleri takviyede muhaddislere göre en etkili ve kuvvetli metot, yukarıdan aşağıya doğru sırasıyla mütâba'ât-ı tâmme, mütâba'ât-ı kâsıra/nâkîsa ve şâhidir. Şâhidin de bulunamadığı durumlarda isnâd dışı takviye karîneleri aranmaktadır.²¹

Muhaddislerin mütâbi' ve şâhide dâir iki farklı yaklaşım benimsediği görülmektedir. Bir kısım hadis âlimi mütâba'âtı, sahâbînın aynı veya başka olmasını

¹⁶ Halil b. İbrâhîm Molla Hâtur, *Hutûratu müsâvâti'l-hadisi'd-daifi bi'l-mevzû*, y.y., 1428, s. 50.

¹⁷ bkz.: Bikâi, Ebû'l-Hasen Burhânüddin İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hurbevî, *en-Nüketü'l-vefiyye bimâ fi şerhi'l-elfiyye*, thk: Mâhir Yâsin Fahl, II, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007, c. I, s. 477; Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî: *Tedribü'r-râvi fi şerhi takribi'n-Nevâvi*, thk: Muhammed Avvâme, I-V, Cidde, Dâru'l-Minhâc, 1437/2016, c. III, s. 310; Abdülhakk Dihlevî, *Mukaddime fi usûli'l-hadis*, tkd. ve tlk: Selmân Huseynî Nedvî, III. bsk., Beyrût, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1986, s. 57; Lek-nevî, *Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdihalim b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî, Zaferu'l-emânî bi şerhi muhtasari's-seyyidi'ş-şerifi'l-Cürçânî fi mustalahi'l-hadis*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, IV. bsk., Haleb, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1429/2008, s. 318; Ahmed Muhammed Şâkir, Ebû'l-Eşbâl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdilkadir, *el-Bâ'isu'l-hasîş şerhu ihtisâri ulûmi'l-hadis*, thk: Târik Mahmûd İvad, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, 2011, s. 93; Abdullah Sirâceddîn, *Şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye fi mustalahi'l-hadis*, Haleb, Mektebetü Dâri'l-Felâh, 1430/2009, s. 132; Abdullah Aydınlı, *Hadis Istihlâhları Sözlüğü*, V. bsk., İstanbul, İFAV, 2011, s. 142; Selahattin Polat, “İ'tibâr”, *DİA*, c. XXIII, s. 455.

¹⁸ Suyûtî, *a.g.e.*, c. III, s. 310.

¹⁹ Polat, “İ'tibâr”, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 455.

²⁰ Ahmed Muhammed Şâkir, *a.g.e.*, s. 93.

²¹ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 42.

dikkate almaksızın lafızdaki muvâfakata; şâhidi ise manadaki (manen rivâyet) muvâfakata has kılmıştır.²² İbnü's-Salâh da bunlardandır.²³ İbn Hacer'in (v. 852/1448) de aralarında bulunduğu diğer bir kısım âlim ise mütâba'âtı aynı sahâbîden gelen; şâhidi ise farklı sahâbîden gelen isnâda hâs kılmıştır. Bununla birlikte kullanımdaki genişlik ve lügatin ihtimalli olması sebebiyle, tesâmühan, mütâba'âtın "şâhid", şâhidin de "mütâba'ât" diye isimlendirildiği görülmektedir.²⁴

Biz ise bu çalışmamızda İbn Hacer'in istikrâr bulan tanımı üzerinden meseleyi ele almayı tercih ettik. Nitekim takviye edici isnâd ister mütâba'ât ister şâhid diye isimlendirilsin takviyedeki asıl maksat, ilk senetteki sorunu veya endişeyi kaldırmak, destekleyicinin kuvvetine göre hadisi takviye etmektir.²⁵ Dolayısıyla meseleye bu açıdan bakıldığında takviye bunların her ikisiyle meydana gelmektedir.²⁶

A. Mütâba'ât

Mütâbaa (متابعة) kelimesinin çoğulu olan mütâba'ât (متابعات), "Bir hadisin lafızlarına veya manasına²⁷ uygun başka bir hadisin, öncekinin râvîsinden ayrı biri tarafından, tamamen veya kısmen aynı senedle rivâyet edilmesi; böylece bu iki hadis ve râvînin birbirini desteklemesi"²⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Ferd olduğu zannedilen bir hadise başka bir râvînin muvafakat ettiği tespit edilmesi durumunda; muvafakat eden hadise/râvîye "mütâbî'" veya "tâbî"; muvafakat edilen hadise/râvîye ise mütâba'un aleyh adı verilmektedir.²⁹

Mütâbî', desteklediği asıl hadisin lafzen rivâyeti ise "مثله"; manen rivâyeti ise "نحوه" denilmektedir.³⁰ Dolayısıyla aynı sahâbîden olması kaydıyla takviye edici konumdaki hadisin manen rivâyet edilmiş olması da mütâbî' diye isimlendirilmesi için yeterli sayılmaktadır. Diğer yandan ister tâmmen ister kâsıra olsun

²² Abdülhakk Dihlevî, a.g.e., s. 57; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, I-II, Halep, Mektebû'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 1416/1995, c. I, s. 494; Nüreddin İtr, *Menhecü'n-nakd fî ulûmi'l-hadis*, Şâm, Dâru'l-Fikr, 1427/2006, s. 420.

²³ İbnü's-Salâh, a.g.e., s. 247-8.

²⁴ İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker (Ali el-Kârî'in Şerhiyle Beraber)*, thk: Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 1415/1994, s. 355; Abdülhakk Dihlevî, a.g.e., s. 57; Cudey', Abdullâh b. Yûsuf, *Tahrîru ulûmi'l-hadis*, I-II, Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1424/2003, c. I, s. 53.

²⁵ Abdülhakk Dihlevî, a.g.e., s. 56; Cudey', a.g.e., c. I, s. 53; İtr, a.g.e., s. 420.

²⁶ Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nürüddin Ali b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *Şerhu şerhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*, thk: Muhammed Nizâr Temîm, Heysem Nizâr Temîm, Beyrut, Dâru'l-Erkâm, 1415/1994, s. 355.; İtr, a.g.e., s. 420.

²⁷ Manen rivâyet.

²⁸ Aydınlı, a.g.e., s. 228.

²⁹ el-Cezâirî, a.g.e., c. I, s. 494; Abdülhakk Dihlevî, a.g.e., s. 56; Abdullah Sirâceddin, a.g.e., s. 132; Aydınlı, a.g.e., s. 230.

³⁰ bkz.: İtr, a.g.e., s. 418; Cudey', a.g.e., c. I, s. 53; Abdülhakk Dihlevî, a.g.e., s. 56-57.

mütâbî'in desteklediği asıl hadise birebir aynı lafızla muvâfakat etmesi de şart koşulmamıştır. Nitekim İbn Hacer, aynı sahâbiye ait olmakla birlikte mana itibâriyle aynı fakat lafızları birbirinden farklı iki rivâyeti naklederek devamında şunları söylemiştir: “*Bu tür mütâba’âtta -ister tâmmeye olsun ister kâsıra olsun- lafzen rivâyet edilmesi şart değildir. Zira aynı sahâbinin rivâyetine ait olduğundan mana olarak rivâyet edilmesi (mütâba’ât diye isimlendirilmesi için) yeterlidir.*”³¹

1. Mütâba’ât-ı Tâmmeye

Mütâba’ât, teferrüd ettiği zannıyla hakkında hata endişesi duyulan râvînin bizzat kendisi için hâsıl olursa mütâba’ât-ı tâmmeye diye isimlendirilmektedir.³² Mütâba’ât-ı tâmmeye misâl olarak İmâm Şâfiî (v. 204/820) *el-Ümm*'de Hz. Peygamber → İbn Ömer → Abdullâh b. Dînâr → Mâlik tarikiyle rivâyet ettiği şu hadis verilebilir:

الشهر تسع وعشرون، فلا تصوموا حتى تروا الهلال، ولا تفتروا حتى تروه، فإن غم عليكم فأكملوا
العدة ثلاثين / *Ay, yirmi dokuz gündür. Bu sebeple hilâli görmedikçe oruca başlamayın ve hilâli görmedikçe de orucu bozmayın. Eğer hilâl kapalı olursa sayıyı otuza tamamlayın.*³³

İmâm Şâfiî'nin İmâm Mâlik'ten bu lafızla rivâyetinde tek kaldığını iddia eden bazı râvîler, bu hadisi İmâm Şâfiî'nin “garîb” hadislerinden saymışlardır. Buna gerekçe olarak ise İmâm Mâlik'in ashâbı tarafından “فإن غم عليكم فاقدرُوا” lafzıyla rivâyet edilmesini öne sürmüşlerdir. Ancak İmâm Şâfiî için mütâbî' bulunmadır ki; o da Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî'dir (v. 221/835). Nitekim Buhârî (v. 256/869), İmâm Şâfiî'nin İmâm Mâlik'ten rivâyet ettiği mezkûr hadise mütâbî' olacak iki rivâyete yer vermektedir. Biri, Hz. Peygamber → İbn Ömer → Abdullâh b. Dînâr → Nâfi' → Mâlik → Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî tarikiyle şu rivâyettir:

لا تصوموا حتى تروا الهلال، ولا تفتروا حتى تروه، فإن غم عليكم فاقدرُوا / *“Hilâli görmedikçe oruca başlamayın, hilâli görmedikçe de orucu bozmayın. Eğer kapalı olursa takdir ediniz (otuza tamamlayınız).”*

Diğeri ise Hz. Peygamber → İbn Ömer → Abdullâh b. Dînâr → Mâlik → Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebî tarikiyle şu rivâyettir:

الشهر تسع وعشرون ليلة، فلا تصوموا حتى تروه، فإن غم عليكم فأكملوا العدة ثلاثين / *“Ay yirmi dokuz gecedir. Bu sebeple hilâli görmedikçe oruca başlamayın. Eğer hilâl kapalı olursa sayıyı otuza tamamlayın.”*³⁴

³¹ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 352.

³² İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 344; el-Cezâiri, *a.g.e.*, c. I, s. 493; Itr, *a.g.e.*, s. 418; Abdullah Sirâceddîn, *a.g.e.*, s. 132.; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, VIII. bsk., Ankara, 2009, s. 47.

³³ Şâfiî, *el-Ümm*, I-VIII, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990, c. II, s. 103.

³⁴ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmi'u'l-müsnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri rasûlillâi sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmihî*, I-IX, Beyrut, Dâru Tavkî'n-Necat, 1429, “Savm”, 11.

Görüldüğü üzere, Abdullâh b. Mesleme el-Ka'nebi'nin mütâba'âtı, râvînin bizzat kendisi olan İmâm Şâfiî için hâsıl olduğundan buradaki mütâba'ât, mütâba'ât-ı tâmmedir. Diğer yandan İbn Hacer'in naklettiği bu misâl, mütâba'âtta rivâyetler arasındaki lafız farklılıklarının olabileceğini göstermesi bakımından ayrıca önem arz etmektedir.³⁵

2. Mütâba'ât-ı Kâsıra/Nâkisa

Mütâba'ât, söz konusu râvînin -kendisi için değil de- şeyhi veya şeyhinin üstündekiler için hâsıl olursa sahâbî râvî değişmediği sürece mütâba'ât-ı kâsıra veya nâkisa diye isimlendirilmektedir.³⁶ İbnü's-Salâh (v. 643/1245) ve O'na tâbi olanlara göre, sahâbî değişse de aynı lafız olduğu sürece mütâba'ât-ı kâsıra/nâkisa denilmektedir. Bununla birlikte hem İbn Hacer hem de İbnü's-Salâh, mütâba'ât-ı kâsıraya “şâhid” de denilebileceğini ifade etmektedirler.³⁷

Mütâba'ât-ı kâsıraya misâl olarak İbn Huzeyme'nin (v. 311/924) *Sahih* isimli eserinde Hz. Peygamber → Abdullâh b. Ömer → Muhammed b. Zeyd → Âsım b. Muhammed tarikiyle “فكملوا ثلاثين” lafzıyla rivâyet ettiği hadis verilebilir.³⁸ Müslim (v. 261/875) de bu hadisi *Sahih*'inde Hz. Peygamber → Abdullâh b. Ömer → Nâfi' → Ubeydullâh b. Ömer tarikiyle “فاقدروا ثلاثين” lafzıyla rivâyet etmektedir.³⁹ Verilen bu örnekte hakkında endişe duyulduğundan dolayı takviye aranan râvî Âsım b. Muhammed'in, zikredilen ikinci senette bizzat akranlarından birinin Muhammed b. Zeyd'den bir rivâyeti olmayıp hocasının akranlarından olan Nâfi'in Abdullâh b. Ömer'den rivâyeti bulunduğundan dolayı buradaki mütâba'ât, mütâba'ât-ı tâmme değil, kâsıra/nâkisadır.

B Şevâhid

Şâhid (شاهد) kelimesinin çoğulu olan şevâhid (شواهد), “ister lafız ve mana yönünden ister sadece mana yönünden muvâfık olsun, tefferüd ettiği zannedilen râvînin rivâyetinin, başka bir sahâbî vasıtasıyla rivâyet edilen isnâdına/râvîsine” verilen isimdir.⁴⁰

1. Lafzen Şâhid

Ferd olduğu zannedilen hadisin, farklı bir sahâbîden aynı lafızla gelen

³⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, 345-350.

³⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 344; el-Cezâirî, *a.g.e.*, c. I, s. 493; Itr, *a.g.e.*, s. 418; Abdullah Sirâceddîn, *a.g.e.*, s. 132.; Koçyiğit, *a.g.e.*, s. 47.

³⁷ İbnü's-Salâh, *a.g.e.*, s. 247; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 355.

³⁸ İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâbü'rî, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, I-IV, el-Mektebü'l-İslâmî, t.y., c. III, s. 202, Hadis No: 1909; İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 351.

³⁹ Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî: *el-Câmi'u's-Sahih*, I-VIII, İstanbul, Dâru'l-Âmira, t.y., “Savm”, 2.

⁴⁰ bkz.: İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 352-353; el-Cezâirî, *a.g.e.*, c. I, s. 493; Itr, *a.g.e.*, s. 418; Abdullah Sirâceddîn, *a.g.e.*, s. 132; Abdülhakk Dihlevî, *a.g.e.*, s. 57; Cudey', *a.g.e.*, c. I, s. 54.; Aydınlı, *a.g.e.*, s. 291.

isnâdına/râvîsine “lafzen şâhid” denilmektedir.⁴¹ Lafzen şâhîde misâl olarak Nesâî'nin (v. 303/915) Hz. Peygamber → İbn Abbâs → Muhammed b. Huneyn tarikiyle rivâyet ettiği hadis verilebilir.⁴² Bu hadis, mütâba‘ât bahsinde Hz. Peygamber → İbn Ömer → Abdullâh b. Dinâr tarikiyle zikredilen rivâyet ile lafız ve mana bakımından aynıdır. Bu sebeple bu rivâyet, lafzen şâhidin misâli olarak da zikredilmiştir.⁴³

2. Manen Şâhid

Ferd olduğu zannedilen hadisin, farklı bir sahâbîden manen rivâyet yoluyla gelen isnâdına/râvîsine “manen şâhid” denilmektedir.⁴⁴ Manen şâhîde misâl olarak Buhârî'nin Hz. Peygamber → Ebû Hureyre → Muhammed b. Dinâr tarikiyle ve “صوموا لرؤيته وأفطروا لرؤيته فان غيبي عليكم فأكملوا عدة شعبان ثلاثين” lafzıyla rivâyet ettiği hadis verilebilir.⁴⁵ Buhârî'nin Ebû Hureyre isnâdıyla rivâyet ettiği bu hadis, yukarıda zikredilen İbn Ömer'in rivâyetine manen benzediği için manen şâhid olarak kabul edilmektedir.⁴⁶

V. Zayıf Hadislerin İsnâd Dışı Karîneler ile Takviyesi

İsnâd, hadis metninin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) âdiyetini tespitite en önemli karînelerden biri kabul edilmesine rağmen İslâm âlimleri nezdinde tek yöntem olarak değerlendirilmemiştir. Bu sebeple isnâd incelemesinin ardından ilgili tüm karîne ve delilleri de içine alacak şekilde daha kapsamlı bir araştırma yöntemi benimsemişlerdir. Dolayısıyla isnâdı veya isnâdları yönüyle nihâî hüküm olarak zayıf mertebesinde değerlendirilen bazı hadisler, isnâd dışı karîne ve delillerin desteklemesi sonucu sübût ve/veya amel bakımından makbûl hadis kapsamında değerlendirilerek gereğiyle amelin vücûbiyeti söz konusu edilmiştir. Nitekim Enver Şâh Keşmîri (v. 1352/1933), isnâd dışı karînelerin dikkate alınması düşüncesini şu söyleriyle temellendirmektedir: “Bana göre vâkiayı dikkate almak, kâideler üzerinde yürümekten daha evlâdır. Çünkü kâideler, hükmünün ne olduğu bizâtihi netleşmeyen yerlerde hükmü vermek içindir. Bu sebeple vakiyaya tâbi olmak ve ona tutunmak daha uygun ve daha layıktır.”⁴⁷ Leknevî ise Keşmîri'nin talebesi ve kendisinin de hocası olan Muhammed Bedr Âlem'den Keşmîri'nin bu sözlerinin ne manaya geldiği hakkında şunları aktarmaktadır: “O, bununla isnâd

⁴¹ bkz.: el-Cezâîrî, *a.g.e.*, c. I, s. 493.

⁴² Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *Sünenü'n-Nesâî (Suyûtî'nin Şerhi ve Sindî'nin Hâşiyesiyle Birlikte)*, thk: Abdülfettâh Ebû Guddê, I-IX, Haleb, Mektebetü'l-Matbû'ât'l-İslâmiyye, 1414/1984, “Savm”, 12.

⁴³ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 353.

⁴⁴ el-Cezâîrî, *a.g.e.*, c. I, s. 493.

⁴⁵ Buhârî, “Savm”, 11.

⁴⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 354.

⁴⁷ Keşmîri, Muhammed Enver Şâh Hüseyinî, *Feydu'l-bârî alâ sahîhi'l-Buhârî*, I-VI, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2005, c. IV, s. 129-130.

*kapısını yıkmayı murâd etmiyor. Nasıl murâd edebilir! İsnâd olmasaydı dileyen dilediğini söylerdi! Fakat o şunu murâd etmektedir: eğer hadis birtakım karînelere sahîh olmuş ve kendisiyle amel de vukû' bulmuşsa; sadece zayıf râvîsinden dolayı bu hadisi terk etmek ve nazar-ı itibâra almamak doğru değildir. Dikkat edilmeli ki; peşisıra kendisiyle amel edilmesi, alimler nezdinde hadisin sübûtuna dâir en kuvvetli delildir.*⁴⁸

İsnâd dışı karîneler arasında amelî ittifâk (amel-i mütevâres), telakki bi'l-kabûl, müctehidin istidlâlî, rivâyetine muvafık fetvası veya amelî, sahâbî kavli, Kur'ân, kıyâs ve keşf ile rüya sayılabilir. Elbette zayıf hadislerin takviyesinde uygulanan yöntemlerin sadece bunlardan ibaret olduğu iddia edilmemektedir. Zira bunların dışında başka karînelerin bulunması da mümkündür. Ancak bu çalışmada yaygın şekilde uygulanan karîneleri zikretmekle yetinilmiştir. Diğer yandan bu yöntemlerin her birinin İslâm âlimleri nezdinde ittifâkla kabul edilerek benimsendiği ve uygulandığı da söylenemez. Ayrıca bu yöntemleri kabul edenlerin de her yerde ve her durumda uygulamadıkları âşikardır. Nitekim mütâba'ât ve şevâhidin zayıf hadisleri takviye edici nitelikte olduğu temel bir prensip ve ilke olarak kabul edilmesine rağmen zayıfın her türü için uygulanabilir olmadığı ifade edildiği gibi isnâd dışı takviye yöntemlerini kabul eden âlimlerin de bu karîneleri her hadiste fiilen işletmedikleri belirtilmelidir. Dolayısıyla zayıf hadislerin isnâd dışı karîneler ile takviyesi fiilen uygulanırken ciddi bir birikimi gerektirdiği ve bunu ancak ehil kimselerin yapabileceği izahtan vârestedir.⁴⁹

A. Amelî İttifâk (Amel-i Mütevâres)

Ümmetin tamamının veya bir kısmının veyahut da İslâm bölgelerinden birinin herhangi bir konudaki amelî ittifâklarının kaynak değeri taşıması ve rivâyetlere takdim edilmesi, sahâbe ve tâbiûn dönemlerinden itibaren benimsenmeye başlanmış, Mâlikî mezhebinin fıkıh anlayışıyla birlikte kökleşerek devam etmiştir.⁵⁰ Öyle ki; amelî ittifaka muvafık bir hadisin, isnâdın sıhhatinden müstağnî olduğu ifade edilmiştir: *"Hadisin Medîne'de yaygınlık kazanması, senedinin sıhhatinden müstağnî kılar."*⁵¹ Diğer yandan zayıf hadislerin amelî ittifâk ile takviyesi, birtakım farklılıklara rağmen, diğer mezhepler tarafından da uygulanagelen bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Hiç şüphesiz bu ittifâkın bu denli dikkate alınması ve hatta -bazı şartlar çerçevesinde- rivâyetlere takdim edilmesi fikrinin arka planında, icmâ hâline ulaştıysa *"ümmeğin hatada ittifâk etmekten korunmuş olması"* prensibi, icmâ hâsil olmadıysa *"dinin nesilden nesile korunmuşluğu"* hakikati bulunmaktadır.

⁴⁸ Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzile li'l-esileti'l-aşerati'l-kâmile*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, V. bsk., Halep, Mektebetü'l-Matbûâtî'l-İslâmiyye, 1428/2007, s. 237. (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin ekinden)

⁴⁹ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁰ Ağırakça Şahyar, *a.g.e.*, s. 47.

⁵¹ Leknevî, *a.g.e.*, s. 232. (Abdülfettâh Ebû Gudde'nin ekinden).

Hadisin medlûlü ile amel etme konusundaki ittifâk, hadis usûlü kriterlerine göre zayıf mertebesinde değerlendirilen bir hadisin, makbûl ve amel edilebilir (ma'mûlün bih) sayılmasında karîne olarak kabul edilmiştir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'e (v. 241/855), "*Taz'îf ettiğin halde neden bu hadisle amel ediyorsun?*" diye sorulduğunda "*Biz isnâdını taz'îf ediyoruz. Ancak amel, bu hadisin medlûlüne göredir*" şeklinde cevap vermesi de bu anlayışı ortaya koymaktadır.⁵² Yine Ahmed b. Hanbel'e "*Gaylân b. Mesleme câhiliyye döneminde on tane eş varken Müslüman oldu. Eşleri de kendisiyle birlikte Müslüman oldular. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.), içlerinden dört tanesini seçmesini emretti.*"⁵³ rivâyetinin sıhhati sorulduğunda, mürsel olması sebebiyle, "*Sahih değildir. Fakat amel, bu hadisin medlûlüne göredir*"⁵⁴ şeklinde cevap vermiştir. Benzer şekilde İbn Hacer'in (v. 852/1448) şu sözleri de bu hakikati açıkça dile getirmektedir: "*Ulemanın hadisin medlûlü ile amel etme hususundaki ittifâkı, hocamızın da*"⁵⁵ itiraz etmediği kabûl sıfatlarındandır. Böyle bir hadis kabûl edilir, hatta gereğiyle amel edilmesi de vâciptir. Bunu pek çok usûlcü açıkça ifade etmiştir."⁵⁶ Suyûtî (v. 911/1505) ise Tirmizî'nin rivâyet ettiği "*Her kim herhangi bir özürlü olmaksızın iki namazı cem' ederse büyük günah kapılarından birine gelmiş olur*" hadisini naklettikten sonra benzer şekilde şunları kaydetmektedir: "*Bu hadisi Tirmizî rivâyet etmiş ve 'Ahmed b. Hanbel ve başkaları Huseyn'i taz'îf etmişlerdir. Amel ise ehl-i ilmin katında bu hadise göredir' demiştir. Bu sözle 'hadisin ehl-i ilmin amel edilmesine dâir hükmü ile destekleneceğine' işaret etmiştir. Nitekim birçokları 'Bir hadisin benzerine itimâd edilen isnâdı olmasa da hadis âlimlerinin onunla amel edilmesine dair verdikleri hüküm, o hadisin sıhhatinin delillerindedir.' şeklinde açıkça ifade etmişlerdir.*"⁵⁷

Delâlet ettiği anlam ile amel edilmesine dair ortak tavır, ahkâma dâir meselelerde de zayıf hadisle amel edilmesine mesned teşkil etmektedir. Nitekim Ebû'l-Hasen İbnü'l-Kattân (v. 628/1230), ümmetin ameli ittifakıyla desteklenmesi durumunda ahkâmı ilgili meselelerde zayıf hadisle amel edilebileceğini şu sözleriyle ifade etmektedir: "*Bu kısmın (hasen liğayrihi) her bir ferdi ile ihticâc edilmez ancak fezâil-i a'mâlde amel edilebilir. Ahkâm meselelerinde amel etmekte ise tevakkuf edilir. Eğer tarikleri çok olursa veya ittisâl-i amel/ameli mütevâres veya sahîh bir şâhidin muvâfakatı veyahut da Kur'ân'ın zâhiri onu desteklese bu durumda ahkâm da (zayıf hadisle) amel edilir.*" İbnü'l-Kattân ile aynı kanaate

⁵² Ebû Ya'la el-Ferrâ, Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, thk: Ahmed b. Ali, III. bsk., Riyâd, 1993/1414, c. III, s. 938.

⁵³ Tirmizî, "Nikâh", 32.

⁵⁴ Ebû Ya'lâ, *a.g.e.*, c. III, s. 940.

⁵⁵ Irâkî'yi kastetmektedir.

⁵⁶ İbn Hacer, *en-Nüket alâ kitâbi İbni's-Salâh*, Dâru'r-Râye, II, Riyâd, 1415/1994, c. I, s. 494.

⁵⁷ Suyûtî, *Te'akkubâtü's-Suyûtî alâ mevzû'âti İbni'l-Cevzi*, thk: Abdullah Şa'bân, Mısır, Dâru Mekke el-Mukerrame, 2004, s. 90.

sahip olan İbn Hacer de bu görüşün sağlam ve güzel olduğunu söyleyerek, “*in-saflı birinin bunu inkâr edeceğini zannetmiyorum*” demektedir.⁵⁸

Zayıf hadislerin amel karînesiyle takviye edilmesi, hadis kitapları arasında en yaygın şekilde Tirmizî'nin *Sünen*'inde uygulanmaktadır. Zira Tirmizî'nin, zayıf hadis naklettiği pek çok yerde “*amel, bu hadisin medlûlüne göredir*” dediği görülmektedir. Örneğin, Muâz → İsâ b. Talha → Muhammed b. Abdirrahmân b. Ubeyd → Hasen → İsâ b. Yûnus → Ali b. Haşram tarikiyle, Hz. Muâz'ın (r.a.), Hz. Peygamber'e (s.a.v.) mektup yazarak sebzelerin (bakliyatların) zekâtını sorduğunu ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de “*Sebzelerin zekâtı yoktur*” buyurduğunu nakleden Tirmizî, isnâttaki Hasen'in muhaddisler nezdinde zayıf olduğunu, Şu'be (v. 160/776) ve başkalarının O'nu taz'if ettiğini, İbnü'l-Mübârek'in (v. 181/797) ise terk ettiğini ifade ederek; bu hadisin isnâdının sahih olmadığını ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu bâbta sahih herhangi bir rivâyetin bulunmadığını, bu hadisin sadece Hz. Peygamber → Musâ b. Talha tarikiyle mürsel olarak rivâyet edildiğini dile getirmektedir. Ancak Tirmizî, isnâdında zayıf bir râvînin bulunduğunu bizzat kendisi ifade etmesine rağmen, hemen ardından, “*Ehl-i ilmin katında amel, bu hadisin medlûlüne göredir. Sebzelerde zekât yoktur*” diyerek amelî ittifâk sebebiyle zayıf hadisi makbûl ve ma'mûlun bih mertebesine yükseltmiştir.⁵⁹

B. Telakkî bi'l-Kabûl

Hadislerin takviyesi bağlamında bir kavram olarak zikredilen telakkî bi'l-kabûl, Hanefî usûlcüler ile diğer usûlcü ve muhaddisler arasında iki farklı yaklaşımın benimsendiği bir yöntemdir. Hanefî usûlcüler, telakkî bi'l-kabûlü, meşhûr kavramıyla eşitleyerek, “*Sahâbe kuşağında haber-i vâhid olup tâbiîn kuşağında yalan üzerinde birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun rivâyet ettiği ve onların kendisini kabûl edip gereğiyle amel etmek hususundaki icmâ'larından dolayı mütevâtir hükmünde olan hadis*” şeklinde tarif ederken; diğer usûlcü ve muhaddisler ise şöyle tanımlamaktadır: “*Mütevâtirden ve meşhurdan daha kapsamlı olup sayıya ve tabakaya i'tibâr edilmeksizin tenkit edilmeden ümmetin âlimlerinin*⁶⁰ *husn-i kabûlüne mazhar olan hadis.*”⁶¹

Telakkî bi'l-kabûl, diğer takviye yöntemlerinden farklı olarak, isnâd bakımın-

⁵⁸ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. I, s. 402.

⁵⁹ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd): *el-Câmi'u's-kebir (Sünenü't-Tirmizî)*, thk: Beşşâr Avvâd ma'rûf, I-VI, Beyrut, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1996, “Zekât”, 13.

⁶⁰ Herhangi bir nesildeki ve hadisin sübutuyla ilgilenen âlimler.

⁶¹ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 159. Bütün ümmetin telakkisine mazhar hadisin bilgi değeri ile ümmetin bir kısmının veya bir bölgesinin telakkisine mazhar bir hadisin bilgi değeri aynı değildir. Nitekim ümmetin tamamının telakkisine mazhar bir hadis, maktû'un bi's-sihha (sübûtu kat'î) mertebesine diğeri ise zann-ı gâlibin üst mertebelerine delâlet etmektedir. Zira bir hadisin kat'iyette delâlet etmesi için ümmetin o nesildeki hadisle ilgilenen bütün âlimlerinin sözü ve/veya uygulamasıyla hadisin sübûtunu ortaya koyması gerekmektedir.

dan zayıf mertebesinde kabul edilen bir hadisin, mütevâtir hükmünde değerlendirilmesini sağlayacak ve Kur'ân âyetlerinin mensûh kılınmasında etkin rol oynayacak kadar güçlü ve bağlayıcı olarak görülmüştür. Hatta öyle ki; ulemanın husn-i kabulüne ve ameline mazhar olması ile ulemâ nezdinde yaygınlaşıp şöhrate ulaşmasının münferit senetten daha güçlü bir karîne olduğu ifade edilmiştir.⁶² Bu fikrin arka planındaki temel dayanak ise -amelî ittifakta olduğu gibi- “*ümmetin hatada ittifâk etmekten korunmuş olması*” düşüncesidir. Bundan dolayı telakkî bi'l-kabûlün hâsıl olabilmesi için “*bir hadisin sıhhatinin nasıl ve neyle tespit edildiği ile ilgilenen ve aynı nesildeki âlimlerin tamamının ittifâkı*” aranmıştır.⁶³

Zayıf hadislerin takviyesi bağlamında telakkî bi'l-kabûl ve icmâ kavramlarının bazen birbirlerinin yerine kullanıldığı görülse de aralarında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Nitekim usûlî manada icmâ, ictihâd etmeye ehil kimselerin dini bir meselenin hükmü üzerinde fikir birliği etmeleri anlamına gelirken;⁶⁴ telakkî bi'l-kabûl ise bir hadisin sıhhatinin hangi yöntemlere göre tespit edildiğini bilen âlimlerin ittifâkını ifade etmektedir. Diğer yandan usûl ilmindeki icmâ, vücûb, sıhhat, hürmet, fesâd gibi şer'î bir meselenin hükmüne yönelik bir ittifâk iken; telakkî bi'l-kabûl ise sadece hadisin sıhhatine yönelik bir ittifâktır. Dolayısıyla icmân konusu bizzat hadisin sıhhati değil, şer'î hükümdür. Bu açıdan bakıldığında icmân müstenedi kat'î ve zannî bir haber olabileceği gibi zannî bir ictihâd veya kıyas da olabilmektedir. Ancak ne var ki, bir hadisin sıhhatini ifade ederken telakkî bi'l-kabûlün yerine bazen icmâ kavramının kullanıldığı da vakidir. Bu da icmâ ve telakkî bi'l-kabûlün aynı manaya delâlet eden iki kavram olarak anlaşılmasına sebep olmuştur. Halbuki hadisin sıhhatine yönelik kullanılan icmâ kavramıyla lügavî anlamı olan “fikir birliği” kastedilmektedir.⁶⁵

Ulemâ nezdinde telakkî bi'l-kabûle mazhar olup mücibince amel edilen zayıf hadis, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) işitilmiş gibi kabul edildiğinden,⁶⁶ Kur'ân âyeti gibi sıhhati kesin olan bir nassın neshi hususunda mütevâtir derecesinde görülmüştür.⁶⁷ Nitekim İmâm Şâfiî (v. 204/820), isnâdında mechûl kimseler olduğundan dolayı muhaddislerin sahih kabul etmediği ve kendisi tarafından da munkatı olarak rivâyet edilen “*Vârise vasiyet yoktur*” hadisini, meğâzî âlimlerinin rivâyet etmesi ve bu konuda çoğu ulemânın ittifâkının bulunması sebebiyle

⁶² İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yüsûf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemeri, *et-Temhîd limâ fi'l-muvatta mine'l-meâni ve'l-esânîd*, I-XXVI, yy. 1387/1967, c. XXIV, s. 290.; *el-İstizkâr el-câmi' li mezâhibi fukahâi'l-emsâr ve ulemâi'l-aktâr fi mâ tezammenehü el-muvatta min me'âni'r-ra'yi ve'l-âsâr ve şerhi zâlike küllihî bi'l-icâzi ve'l-ihstisâr*, thk: Abdül-mü'tî Emin Kal'acı, I-XXX, Dimesk, Dâru Kuteybe, 1413/1993, c. II s. 98.

⁶³ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 158.

⁶⁴ İbrahim Kâfi Dönmez, “İcmâ”, *DİA*, c. XXI, s. 417.

⁶⁵ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 159-166.

⁶⁶ Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, I-XXX, Beyrût, Dâru'l-Ma'rife, 1414/1993, c. XXVII, s. 143.

⁶⁷ Şehâvî, *a.g.e.*, c. II, s. 153-154.

makbûl saymış; mirâs âyetinin⁶⁸ anne-babaya ve eşe vasiyeti emreden âyeti⁶⁹ mensûh kıldığıının delili saymıştır.⁷⁰ Ancak ne var ki; zayıf hadis, telakkîye mazhar olduktan sonra artık isnâdının zayıflığı dikkate alınmamaktadır. Bu bakımdan hadis usûlü kriterlerine göre isnâdı zayıf olan bir hadisin muhtevasına dayanılarak verilen hükümler, ilgili zayıf hadisten değil, meydana gelen telakkiden kaynaklandığı söylenebilir. Dolayısıyla isnâd yönünden zayıf kabul edilmesine rağmen telakkîye mazhar olan bir hadisin muhtevasına dayanılarak Kur'ân âyetinin neshedildiği yönündeki hükümler de bu minvâl üzere anlaşılmalıdır.

Hadis usûlü kriterleri bakımından zayıf olarak değerlendirilen bir hadisin, telakkî bi'l-kabûle mazhar olması durumunda, zayıflık şüphesinin ortadan kalkacağını belirtenler de olmuştur. Nitekim şâfiî ulemâsından Sem'ânî (v. 489/1096), sözlerine İmâm Şâfiî'yi referans göstererek isnâdındaki kopukluk sebebiyle hadis âlimleri nezdinde zayıf kapsamında değerlendirilen mürsel rivâyetin telakkî bi'l-kabûle mazhar olmasıyla kendisindeki şüphenin ortadan kalkacağını şu söyliyle ifade etmektedir: *“Ümmetin mürsel rivâyeti kabûl ile karşılaşması ve onunla amel etmesi şüpheyi ortadan kaldırmaktadır. Aynı şekilde insanlar arasında yaygınlaşması ve herhangi bir tenkidin ortaya çıkmaması da böyledir.”*⁷¹

Ulemâ nezdinde telakkî bi'l-kabûl mazhar olması sebebiyle zayıflık şüphesi ortadan kalkan hadis için sahihlik hükmü verilmektedir. Nitekim Hatib el-Bağdâdî (v. 463/1071), bir haberin sıhhatine hangi karinelerle hükmedebileceğini ifade ederken şunları sıralamaktadır: *“Kur'an veya mütevâtir sünnetin nassının gerektirdiği bir şey hakkında haber olması veya ümmetin onu tasdik etme hususunda icmâ etmesi ya da âmmenin kabûl edip ve telakkîsinden dolayı gereğince amel etmeleri sebebiyle haberin sahih olduğuna dair istidlâlde bulunulabilir.”*⁷² Diğer yandan İbn Abdilberr de İmâm Mâlik'in (v. 179/795) Safvân b. Süleym'den (v. 132/749) rivâyet ettiği *“Denizin suyu temiz, ölüsü helaldir”* hadisi hakkında şunları söylemektedir: *“Bu hadis, bu tür isnâdla ehl-i hadisin ihticâc etmediği bir hadistir. Fakat bana göre bu hadis sahihtir. Çünkü ulemâ bu hadisi husn-i kabûl ile karşılamış ve kendisiyle amel etmiştir. Fukahâdan hiç kimse hadisin manasının tamamı hakkında ihtilaf etmemiştir. İhtilâf, sadece bazı manalarında.”*⁷³ İbn Abdilberr'in bu ifadelerini nakleden Zerkeşi (v. 794/1391), ne manaya geldiğini ise şu şekilde beyan etmektedir: *“Bir hadisin sıhhati, hadisin sahih bir isnâdına*

⁶⁸ en-Nisâ Sûresi, 4/11.

⁶⁹ el-Bakara Sûresi, 2/180.

⁷⁰ Şâfiî, *er-Risâle*, s. 36.

⁷¹ Sem'ânî, Ebû Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcabbar, *Kavâtiu'l-edille fî usûli'l-fikh*, I-IV, thk: Abdullâh b. Hâfiz b. Ahmed Hakemî, I-IV, Riyâd, Mektebetu't-Tevbe, 1998/1419, c. II, s. 458.

⁷² Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk: Ebû Abdillâh es-Sûragî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî, el-Medinetü'l-Münevvera, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye t.y., s. 17.

⁷³ İbn Abdilberr, *et-Temhid*, c. XVI, s. 218.

*rastlanılmasa da ehli hadisin husn-i kabûl ile karşılayıp, onunla amel edilmesiyle de bilinebilir.*⁷⁴ Benzer tavır Zerkeşi'de de görülmektedir. Zira O da hadisin sıhhatinin, sahih bir isnâdına vâkıf olunmasa da ulema nezdinde telakkî bi'l-kabûle mazhar olup amel edilmesiyle ortaya çıkabileceğini kaydetmektedir.⁷⁵ Suyûtî (v. 911/1505) ise, “*Âlimler bir hadisi husnü kabûl ile karşıladıklarında -sahihi bir isnâdı olmasa bile- hadisin sıhhatine hükmedilir*”⁷⁶ diyerek telakkî bi'l-kabûle mazhar olan hadise, isnâd bakımından zayıf olsa dahi, sıhhat hükmünün verileceğini dile getirmektedir.

Burada muhtemel bir soruya cevap vermenin de faydalı olacağı kanaatindeyiz: Telakkî bi'l-kabûl sebebiyle verilen sıhhat hükmü hem isnâda hem metne mi yoksa sadece metne mi verilmektedir? Telakkî bi'l-kabûl, hadisin zayıflığı endişe ve/veya şüpheden kaynaklı olarak isnâdın sıhhatine yönelik ise sıhhat hükmü hem senede hem de metne verilirken; isnâdın zayıflığı izâle edilemeyecek bir durumdan kaynaklı olduğunda ise sıhhat hükmü sadece metne verilmektedir ki, bu durumda hadis sahih liyağrihi olmaktadır. Bu nedenle sıhhat hükmü bazen isnâd/lara verilerek hadisin Hz. Peygamber'e (s.a.v.) âdiyeti sıhhat derecesine taşınırken bazen de isnâd/lar zayıf olarak kalsa da telakkî bi'l-kabûl ile isnâd/ların mecmuuna itibârla liğayrihi olarak sıhhat hükmü verilmektedir.⁷⁷

C. İstidlâl ve Fetvâ/Amel

“*İstinbât, i'tibâr, tedebbür, muhakeme ve mukayese*” gibi fikhın gerektirdiği hususlara vâkıf bir müctehid veya müctehid hükmünde bir âlimin,⁷⁸ rivâyet ettiği bir hadise muvâfık amel etmesinin, fetvâ vermesinin ve istidlâlde bulunmasının ilgili hadisi tashih ve râvîsini de ta'dil anlamına gelip gelmeyeceği hususunda ihtilâf edilmiştir. Ancak bu meseleyi zayıf hadislerin takviyesi bağlamında bir usûl çerçevesinde ele alan ilk ismin İmâm Şâfiî olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Şâfiî, mürsel hadislerin hangi yöntemlerle desteklenip i'tibâra alınabileceğini sıralarken, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) mürsel olarak rivâyet edilen hadisin, pek çok âlim tarafından manasına muvâfık olarak fetva vermesini de zikretmiştir.⁷⁹

Muhaddislerin cumhûru, bir müctehidin rivâyet ettiği bir hadisle fetva vermesinin ve/veya amel etmesinin o hadis için tashih ve râvîsi için de ta'dil ifade etmediği görüşünü benimsemişlerdir. Nitekim İbnü's-Salâh (v. 643/1245), bir âlimin bir hadisle amel etmesinin ve/veya bir hadise muvâfık fetva vermesinin

⁷⁴ İbn Abdilberr, *a.g.e.*, c. XX, s. 145; Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türki el-Mısri el-Minhâci, *en-Nüket alâ mukaddimeti'bni's-Salâh*, thk: Zeynelâbidin b. Muhammed, I-II, Riyâd, Advâu's-Selef, 1419/1998, c. I, s. 111; Suyûtî, *a.g.e.*, s. 49.

⁷⁵ Zerkeşi, *a.g.e.*, c. I, s. 109.

⁷⁶ Suyûtî, *Tedrib*, c. II, s. 154.

⁷⁷ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 178.

⁷⁸ Buradaki âlim ile müctehid veya müctehid hükmünde bir kimsenin kastedildiğine dâir bkz.: Suyûtî, *a.g.e.*, c. IV, s. 77. (Muhammed Avvâme'nin notu); Zekeriyâ Güler, *Hadis Tetkikleri*, İstanbul, İFAV, 2015, s. 29.

⁷⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, s. 114.

ilgili hadisin sıhhatini gerektirmeyeceğini, aynı şekilde bir âlimin bir hadise muhâlefet etmesinin de hadisin sıhhatine ve râvîsinin güvenilirliğine zarar vermeyeceğini şu sözleriyle kaydetmektedir: “Bir âlimin bir hadise uygun amel etmesi veya fetva vermesi o hadisin sıhhatine dair bir hüküm değildir. Aynı şekilde hadise muhâlefet etmesi de hadisin sıhhati ve râvîsi hakkında bir tenkid değildir.”⁸⁰ İbnü’s-Salâh’ın kitâbını ihtisâr eden İbn Kesîr (v. 774/1373), İbnü’s-Salâh’ın sözlerine itiraz ederek, o bâbta ilgili hadisin dışında başka bir hadisin bulunmaması sebebiyle fetvâsında veya hükmünde bu hadisle ihticâc etmiş olabileceğini veya gereğiyle amel ederken bununla istishâd etmiş olabileceğini ileri sürerek, bu ifadelerinin tartışmaya açık olduğunu dile getirmiştir.⁸¹ Zerkeşi (v. 794/1391) ise “hocamız” diyerek hürmet ettiği İbn Kesîr’in itirazlarını garip bularak, İbnü’s-Salâh’ın maksadına tam olarak muttali olamadığını; İbnü’s-Salâh’ın kastının İbn Kesîr’in itiraz noktaları dışında kalan durumlar için söz konusu olduğunu ifade etmiştir.⁸² Benzer şekilde Irâkî de (v. 806/1404) İbn Kesîr’e itiraz ederek, o bâbta ilgili hadisin dışında başka bir hadisin bulunmamasının kıyâs ve icmâ gibi başka delillerin de bulunmamasını gerektirmeyeceğini kaydetmektedir. Müftü veya hâkimin bütün delillerini veya delillerinden bir kısmını dile getirmek zorunda olmadığını vurgulayan Irâkî, başka bir delil bulunmasına rağmen vârid olan hadisi o bâbta isti’nâs kabilinden nakletmiş olabileceğini ya da zayıf hadisle amel etmeyi veya zayıf hadisi kıyasa takdim etmeyi câiz gören kimselerden olabileceklerini dile getirmektedir. Sehâvî’nin de Irâkî ile birebir aynı kanaati paylaştığı görülmektedir.⁸³ Suyûtî ise, Irâkî ve Sehâvî’nin temas ettiği hususlara değindikten sonra, İmâm Mâlik’in rivâyet ettiği hadisle amel etmemesini delil göstererek konuyu netleştirmektedir: “Âlimin, rivâyet ettiği hadise muhâlefeti, âlim tarafından hadisin ve râvîlerinin sıhhatine dair bir tenkid değildir. Çünkü âlimin rivâyet ettiği hadise muhâlefeti, bir muâriz veya benzeri bir engel sebebiyle olması mümkündür. İmâm Mâlik, ‘muhayyerlik’ hadisini rivâyet etmiş fakat Medîne Ehli’nin amelinin hadisin zıttı olması sebebiyle bu hadisle amel etmemiş ve bu, hadisin râvîsi olan Nâfi’ hakkında bir cerh de olmamıştır.”⁸⁴

Fukahâ ve usûlcüler ile bazı muhaddisler ise müctehid bir âlimin bir hadise muvâfik ameli ve/veya fetvasının, sadece o hadisten dolayı olması durumunda, ilgili hadisin müctehidin nezdinde sahih, râvîlerinin de âdil olduğuna delâlet edeceğini bildirmişlerdir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî (v.463/1071), bir âlim, ri-

⁸⁰ İbnü’s-Salâh, *a.g.e.*, s. 295.

⁸¹ İbn Kesîr, Ebü’l-Fidâ’ İmâdüddid İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busravî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî, *İhtisâru ulûmi’l-hadis*, thk, Mâhir Yâsîn Fahl, Riyâd, Dâru’l-Meymân, 1434/2013, s. 194.

⁸² Zerkeşi, *a.g.e.*, c. II, s. 373.

⁸³ Sehâvî, *a.g.e.*, c. II, s. 197-8.

⁸⁴ Suyûtî, *a.g.e.*, c. IV, s. 78.

vâyette bulunduğu kimsenin haberiyle, başka delil/ler/den değil bizzat o haberdan dolayı amel ederse, rivâyette bulunduğu kimseyi âdil, rivâyetini de makbûl kabul ettiği anlamına geleceğini şu sözleriyle ifade etmiştir: “*Bir âlim, rivâyette bulunduğu kimsenin haberiyle, sırf o haberdan dolayı amel ederse, o kimse için kendisine itimâd edilen bir ta’dîl olur. Çünkü âlim, kendi nezdinde razı ve âdil olduğu için böyle bir kimsenin haberiyle amel etmiştir. Zira âlimin böyle bir kimsenin haberiyle amel etmesi ‘O, âdil ve haberi makbûldür’ sözü yerine geçmektedir.*”⁸⁵ Hanbelî âlimi İbnü’l-Cevzî de (v. 597/1201) “*Muhaddis ve hâfız bir âlim, (ihticâc maksadıyla) bir hadis rivâyet ettiğinde gönüllerde ‘hadis sahih olduğu için ihticâc etmiştir’ inancı meydana gelir*” diyerek bir hadis nakledildiğinde aslolanın sıhhatinin de tazammum edilmesinin olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁶ Benzer şekilde İbn Hacer’in (v. 852/1448), Beyhakî’nin (v. 458/1065) tenkitte bulunduğu bir hadis hakkında “*Bu hadis ile Ahmed (b. Hanbel) ve İbnü’l-Münzir ihticâta bulunmuşlardır. İkisinin, bu hadisle ihticâc etme hususundaki kesin tavırları, bu hadisin onların katında sahih olduğunun delilidir*”⁸⁷ demesi de bu düşüncüyü ortaya koymaktadır. Hanefî fakîhi ve usûlcü İbnü’l-Hümâm (v. 861/1457), “*Hadis tashih eden karînelerden biri de âlimlerin o hadise muvâfık amel etmesidir*”⁸⁸ derken; yine hanefî fakihlerinden İbn Âbidîn ise (v. 1252/1836) bu meseleye dair şöyle demektedir: “*Müctehid, bir hadisle istidlâlde bulunduğu o hadis için tashih anlamına gelir.*”⁸⁹ Son dönem hanefî âlimlerinden Tânevî’nin de (v. 1394/1974) aynı kanaati taşıdığı görülmektedir.⁹⁰

Müctehidin ameliyle zayıf hadisin tashih edilmesi, mukallitleri nazarında, hadis âlimleri tarafından cerh-ta’dîl sonucu verilen tashih hükmünden daha üstün olduğu ifade edilmiştir. Nitekim son dönem hadis âlimlerinden Muhammed Zekeriyâ Kandehlevî (v. 1402/1982), bu hususu şu sözleriyle dile getirmiştir: “*Meşhur imamlardan birinin bir hadisle amel etmesi o hadisi tashihdir. Özellikle o âlime uyan ve taklîd eden kimseler için. Hatta (mukallidleri için) muhaddislerin tashihinden daha da üsttedir. Nitekim bu, ilmin uzmanı kimseler nezdinde bilinen bir husustur.*”⁹¹ Zira hadis âlimleri, râvîyi ta’dîl etmek sûretiyle hadisi tashih

⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 92.

⁸⁶ İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî, *et-Tahkîk fî ehâdisi’l-hilâf*, thk: Mes’ad Abdülhamîd Muhammed es-Sa’denî, I-II, Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1994, c. I, s. 464.

⁸⁷ İbn Hacer, *et-Telhisu’l-habîr fî tahrîci ehâdisi’r-râfi’iyyi’l-kebir*, thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu’avvaz, I-IV, Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1419/1998, c. II, s. 327.

⁸⁸ İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsâ el-İskenderî, *Fethu’l-kadir*, I-X, Dâru’l-fikr, t.y., c. III, s. 493.

⁸⁹ İbn Âbidîn, Ahmed b. Abdilgani b. Ömer ed-Dımaşkı, *Reddu’l-muhtâr ala’d-dürri’l-muhtâr şerh tenviri’l-ebâr*, thk. ve tlk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvız, I-XII, Beyrût, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1994, c. VII, s. 83.

⁹⁰ Tânevî, *a.g.e.*, s. 57.

⁹¹ Muhammed Zekeriyâ Kandehlevî, *Evcezû’l-mesâlik ilâ muvatta’i Mâlik*, thk: Takiyyüddîn

ettiğinde, o hadisin mücibince bi'l-fiil amel edilmesini amaçlamamakta ve mu-kallitlerinden de amel etmelerini istememektedirler. Hatta öyle ki; muhaddis ta-rafından tashih edilen hadis, mensûh veya mukayyed bir hüküm içermesi de mümkündür. Ancak müctehid, taklit edildiğinin bilinciyle bir hadisle amel ede-ceğinden, onun tashihi muhaddisin tashihinden üstün görülmüştür.

D. Sahâbî Kavli

Sahâbî kavli,⁹² hem fihku'l-hadîs hem de fihku'l-isnâd konusunda kendisin-den istifâde edilmesi sebebiyle merfû hadisler gibi incelemeye tâbi tutulmuş; ya-zılmış, tedvin ve tasnif edilmiştir. Diğer yandan sahâbî kavli, fukahâ nezdinde mütâba'ât ve şevâhid gibi değerlendirilerek zayıf hadislerin takviyesinde bir yön-tem olarak uygulanmıştır. Zira fukahâ, takviye ile amaçladığı "*hadisin muh-tevâsına şer'an güveni temin etme*"yi sahâbî kavli üzerinden sağlamaktadır.

Hz. Peygamber'den (s.a.v.) mürsel olarak nakledilen zayıf bir rivâyetin sahâbî kavline muvâfık olması, mürsel rivâyeti nakleden râvînin, hadîsi sahih bir asıl-dan aldığına dair karine kabul edilerek hadîsin muhtevâsı takviye edilmiştir. Ni-tekim mürsel hadîsin sahâbî kavliyle takviye edilebilirliğini, bir usûl çerçeve-sinde, ilk defa dile getiren İmâm Şâfi'nin şu sözleri meseleyi net bir şekilde or-taya koymaktadır: "*Farklı hocalardan ilim alan bir başka mürsilin ona muvâfa-katı bulunamazsa; Rasûlüllâh'ın (s.a.v.) ashâbından sözlü olarak rivâyet edilen-lerin bir kısmına bakılır. Rasûlüllâh'tan (s.a.v.) rivâyet edilene muvâfakatı bulu-nursa; bu, hadîsi mürsel olarak rivâyet eden kimsenin sahih olan bir asıldan aldı-ğına delâlet eder.*"⁹³ Benzer şekilde İbn Receb el-Hanbelî'nin (v. 795/1393) Tir-mizî'nin (v. 279/892) hasen hadîsin tarifinde zikrettiği "*hadîsin bir benzerinin başka yoldan rivâyet edilmesi*" ifadesini şerh ederken söyledikleri de bu düşün-ceyi destekler niteliktedir: "*Tirmizî, 'Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet edilmesi' de-memiştir. Dolayısıyla onun kastı 'Peygamber'den (s.a.s.) rivâyet edilmesi' ihtimâli olabileceği gibi, sözünü zahirine hamletmeye de ihtimallidir ki; o ihtimâl de bu hadisle, merfû bir hadîsin mevkûf ile kuvvetlenen bir aslının olduğuna istidlâl edil-mesi için hadîsin manasının, mevkûf da olsa başka bir yoldan rivâyet edilmesi-dir.*"⁹⁴ Bu düşüncenin devâmı niteliğinde, imkânı olduğu halde hac vazifesini ye-rine getirmeyen kimsenin durumuna dair rivâyetleri inceleyen İbn Hacer (v. 852/1449), İbn Sâbit tarafından mürsel olarak rivâyet edilen hadîsin ardından

en-Nedvî, I-XVII, Dimaşk, Dâru'l-Kalem, 1424/2003, c. I, s. 251.

⁹² Sahâbî kavli, aslı i'tibâriyle mevkûf hadîstir. Mevkûf hadîs de isnâd dışı yollarla nakledildiği gibi isnâd ile de rivâyet edilmektedir. Bu bakımdan ilk bakışta isnâd ile takviye yöntemi olarak zannedilebilir. Fakat takviye edilmeye çalışılan merfû hadîstir. Muhaddisler göre i'tibâr, mu-ayyen merfû hadîsin Hz. Peygamber'den (s.a.s.) sâdır olup olmadığının araştırılmasıdır. Mevkûf hadîs ise muayyen merfû hadîsin âdiyetini ortaya koymadığından, isnâd ile takviye yöntemleri arasında değil; isnâd dışı takviye yöntemleri arasında zikredilmiştir.

⁹³ Şâfi, *er-Risâle*, s. 114.

⁹⁴ İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân, *Şerhu ileli't-Tir-mizî*, thk: Nûreddin İtr, I-II, Dâru'l-Mellâh li't-Tibâ' ve'n-Neşr, t.y., c. II, s. 387-8

mevkûf bir rivâyete yer vererek şunlar kaydetmektedir: “Bu mevkûf rivâyet, İbn Sâbit’in mürsel rivâyetine eklendiğinde bu hadisin bir aslının olduğu anlaşılacaktır.”⁹⁵

Mürsel hadis, sahâbî kavliyle desteklenmesi durumunda hüccet kabul edilerek amele medâr görülmektedir. Nitekim İbn Teymiyye (v. 728/1328), sahâbî kavliyle desteklenmesi durumunda mürsel hadisin hüccet olacağını şu sözleriyle kaydetmektedir: “Mürsel, sahâbî kavliyle desteklendiğinde ittifâkla hüccet olur.”⁹⁶ “Mürsel rivâyetle sahâbenin cumhûru amel ettiğinde Şâfiî ve başkaları onunla ihticâc ederler.”⁹⁷ Aynı şekilde İbnü'l-Kayyim (v. 751/1350) da mürsel hadisin hangi takviye yöntemleriyle kuvvetlenip amel edilebilir seviyede değerlendirileceğini sıralarken sahâbî kavline de yer vererek şunları dile getirmektedir: “Mürsel hadis, ittisâl-i amel olduğunda ve kıyas veya sahâbî kavli onu desteklediğinde veyahutta mürsel rivâyette bulunan kimse, hocalarını seçen, zayıf, metrûk vb. kimselerden rivâyette bulunmayan biri ise kuvveti gerektirir ve kendisiyle amel edilir.”⁹⁸ Öte yandan hanefî fakîhi ve hadis âlimi Zeylaî'nin (v. 762/1360) mürsel olduğunu belirttiği ahkâma dair zayıf bir rivâyetin ardından “Ancak bu hadis, merfû ve mevkûf başka hadislerle takviye olur” sözü, başka yollardan gelen merfû ve mevkûf hadislerin, mürsel hadisi takviye ederek amele medâr kıldığını göstermektedir.⁹⁹

Sahâbî kavli ile zayıf hadislerin takviyesi, ağırlık olarak mürsel rivâyetler bağlamında uygulansa da diğer intukâ' türleri için de uygulandığı görülmektedir. Nitekim Beyhakî (v. 458/1066), senesinde kopukluk (inkitâ') bulunan bir rivâyete -daha kuvvetli başka bir hadisin muhâlefeti olmaması kaydıyla- sahâbî kavli eklendiğinde munkatî' olan hadis ile bi'l-fiil ihticâc ettiğini şu sözleriyle ifade etmektedir: “Biz, munkatî' bir hadis tek kaldığında onunla ihticâc etmeyiz. Başka bir hadis ya da bazı sahâbîlerin kavli veyahutta mürsel hadisleri takviye eden diğer karîneler ona eklendiğinde ve kendisinden daha kuvvetli bir hadis de ona muâriz olmazsa (muhkemu'l-hadis olduğunda) o halde munkatî' hadisle ihticâc ederiz.”¹⁰⁰

⁹⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, c. II, s. 425-426.

⁹⁶ İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *İktizâu's-sirâti'l-müstakim li muhâlefeti ashâbi'l-cahim*, thk: Nâsir b. Abdilkerîm Akl, I-II, Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, t.y., c. II, s. 214.

⁹⁷ İbn Teymiyye, *Mecmûatu'l-fetavâ*, III. bsk., I-XXXVII, Mısır, Daru'l-Vefâ, 1426/2005, c. XXI, s. 85.

⁹⁸ İbnü'l-Kayyim, Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyüb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî, *Zâdu'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd*, thk: Şu'ayb Arnaût-Abdülkâdir Arnaût, III. bsk., I-VI, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998, c. I, s. 367.

⁹⁹ Zeylaî, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed, *Nasbu'r-râye li tahrîci ehâdisi'l-hidâye*, thk: Muhammed Avvâme, I-V, Beyrut, Müessesetü'r-rayyân, 1418/1997, c. III, s. 358.

¹⁰⁰ Beyhakî, *a.g.e.*, c. I, s. 402.

E. Kur'ân

Hadis usûlü ilmi açısından zayıflık hükmü verilen bir hadisin delâlet ettiği mana ile Kur'ân-ı Kerim'deki bir âyetin manasının muvâfakat etmesi, diğer bir ifâdeyle zayıf hadisin içerdiği mananın Kur'ân-ı Kerim'in zâhirine muhâlif ol-maması, fukahâ ve bazı hadis âlimleri nezdinde, takviye edici bir karine olarak kabul edilmiştir. Nitekim Beyhakî'nin (v. 458/1066) ramazan orucunun kazası başlığı altında naklettiği zayıf bir rivâyetin ardından “*Bu rivâyet, her ne kadar mürsel olsa da (...) Kur'ân'ın zâhiriyle birlikte değerlendirildiğinde takviye olur*” demesi de bu hususu açıkça ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Abdulhakk el-İşbîlî (v. 586/1190), *el-Ahkâmü'l-vustâ* isimli eserinin mukaddimesinde, Kur'ân ile muvâfakatın zayıf hadisle amel edilmesine engel olan kusuru ortadan kaldıran bir karîne olduğunu ve Kur'ân'ın zâhiriyle desteklenen hadisi kitabında zikret-meye değer gördüğünü şu sözleriyle dile getirmektedir: “*Allâh'ın kitabından -ifadesi gayet açık olan bir ayet- hadisi desteklerse, (senedinde) işkâl de bulunsa ben o hadisi yazarım. Çünkü bu işkâlin yanında onu takviye eden ve (amel edil-mesine mani olan) kusuru gideren bir destekleyici vardır.*”¹⁰¹ Hiç şüphesiz bu fik-rin arka planında hadisin güvenilir bir asla dayandığı düşüncesi bulunmaktadır. Zira zayıf hadisi takviye eden şahidin, bazen Kur'ân'dan bazen de sünnetten ola-bileceğini -alâ tarikatı'l-fukahâ- ifâde eden Zerkeşi, Kur'ân'dan olan şahidin ba-zen lafzıyla bazen de manasıyla takviyede bulunabileceğini bildirmiş ve Kur'ân'ın muvâfakatıyla meydana gelen takviyenin “hadisin aslının olduğunu” ortaya çıkartacağını dile getirmiştir.¹⁰²

Kur'ân âyetine mana yönüyle muvâfakat eden zayıf hadis, tashih edilmiştir. Nitekim hadisin sıhhatine hükmedilmesini sağlayacak karineleri sıralayan Hatîb el-Bağdâdî, Kur'ân metninin delâlet ettiği manaya muvâfık bir haber olmasını da bunlar arasında saymıştır.¹⁰³ Benzer şekilde Zerkeşi'nin nakline göre, Ebü'l-Ha-sen b. Hassâr (v. 611/1214) da bir fakihin zayıf hadisin sıhhatini, isnâdında ya-lancı bir râvî bulunmaması kaydıyla, usûle veya Kur'ân-ı Kerim'deki bir âyete muvâfık olmasıyla bilebileceğini ve bu muvâfakat sebebiyle zayıf hadisin sıhha-tine hükmetmekte herhangi bir beis olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁴ Ancak İbnü'l-Hassâr'ın, “*isnâdında yalancı bir râvî bulunmaması*” kaydını beyân etmiş olması, Kur'ân'ın zâhirine muvâfakat ile sıhhatin bilinmesini hadisin az da olsa Hz. Pey-gamber'e (s.a.v.) âidiyet ihtimalinin bulunmasına bağladığı anlaşılmaktadır. Do-layısıyla buradan hareketle, mana bakımından Kur'ân âyetine muvâfakat eden her hadisin tashih edilmesi gibi bir durumun söz konusu olmadığı belirtilmeli-

¹⁰¹ İşbîlî, Ebü Muhammed Abdülhak b. Abdirrahmân el-Ezdî, *el-Ahkâmü'l- vustâ min hadisi'n-nebiyyi sallallâhu aleyhi ve sellem*, thk: Hamdî Selefî, Subhî Sâmerîrâî, I-IV, Riyad, Mekte-betü'r-Rüşd, 1416/1995, c. I, s. 70.

¹⁰² Zerkeşi, *a.g.e.*, c. II, s. 320.

¹⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁰⁴ Zerkeşi, *a.g.e.*, c. I, s. 107.

dir. Öte yandan dile getirilen sıhhat hükmünün, isnâd yönüyle zayıf olarak değerlendirilen hadisin senedine dönük olmadığı da söylenmelidir. Zira bu tür bir takviye sonucu verilen sıhhat hükmü, zayıf hadisi mertebe olarak hasen derecesine yükseltmemekte, sadece amelî yönden makbûl olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla zayıf hadisin mana yönünden Kur'ân-ı Kerim'in zâhirine muvâfakat etmesi sebebiyle gerçekleşen tashih, senede değil metnin manasına dönük olduğu için hadisin zayıflığını isnâd bakımından ortadan kaldırmamaktadır.¹⁰⁵ Bu bakımdan senedi kastedilerek "Bu hadis sahihtir" demek yerine "Manası sahihtir; falanca âyete, falanca asla muvâfakat ediyor" denilmelidir.¹⁰⁶ Zira Tânevi'nin de ifâde ettiği üzere bu tür bir tashih, lizâtihi değil liğayrihi kabilindedir.¹⁰⁷

Kur'ân-ı Kerim'in delâlet ettiği mana ile muvâfakat eden zayıf hadis, makbûl kapsamına alınarak hüccet sayılmış ve mücibince amel edilebileceği belirtilmiştir. Nitekim İbnü'l-Hassâr'ın ifadesiyle, bu tür bir muvâfakatın, fakihi hadisin kabulüne ve gereğiyle amel edilmesi gerektiğine inanmaya sevk edeceği dile getirilmiştir. Benzer şekilde İbnü'l-Kattân da isnâd yönünden zayıf olup Tirmizî tarafından hasen mertebesine yükseltilecek ahkâm hadisleriyle hangi karinelerle desteklenmesi durumunda amel edilebileceğini sıralarken Kur'ân'ın zâhirine muvâfık olmasına da yer verdiği görülmektedir. İbn Hacer ise İbnü'l-Kattân'ın bu değerlendirmelerini güzel bularak, "İnsaf sâhibi hiçbir kimsenin bunu inkâr edeceğine zannetmiyorum" demiştir.¹⁰⁸ Aynı şekilde hakkında gıybet edilen kimse adına istiğfârda bulunmanın keffâret sayılacağı ile ilgili rivâyeti naklettikten sonra hadisin sâbit bir isnâdının bilinmediğini ifâde eden İbnü's-Salâh, "Şüphesiz güzel ameller kötü davranışları giderir"¹⁰⁹ âyetini ve bu anlama gelecek başka rivâyeti zikretmektedir.¹¹⁰

Mürsel hadisler bağlamında konuyu ele alan İbn Teymiyye, Kur'ân ve başka müsned rivâyetlerin zâhiri tarafından desteklenen mürsel rivâyetlerle ihticâc edilebileceğini dile getirmiştir. Nitekim imâmın arkasında kıraat meselesini inceleyen, "Kimin imâmı varsa imâmın kıraati onun kıraatidir" rivâyetini aktaran İbn Teymiyye, akabinde şunları kaydetmektedir: "Bu hadis, mürsel ve müsned olarak rivâyet edilmiştir. Fakat sika imâmın çoğu Hz. Peygamber → Abdullâh b. Şeddâd tarikiyle mürsel olarak rivâyet etmişlerdir. Bazıları ise müsned olarak rivâyet etmiştir. İbn Mâce bu hadisi müsned rivâyet etmiştir. Bu mürsel rivâyeti

¹⁰⁵ Suyûtî, *a.g.e.*, c. II, s. 161, (Muhakkık'ın İbnü'l-Hassâr'ın ifadelerine dair notu).

¹⁰⁶ Zerkeşi, *a.g.e.*, c. I, s. 107, (Muhakkık'ın İbnü'l-Hassâr'ın ifadelerine dair notu).

¹⁰⁷ Tânevi, *a.g.e.*, s. 58.

¹⁰⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, c. I, s. 402.

¹⁰⁹ el-Hûd Sûresi, 11/114.

¹¹⁰ İbnü's-Salâh, *Fetâvâ ve mesâil İbni's-Salâh fi't-tefsîr ve'l-hadis ve'l-usûl ve'l-fıkh (Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî ile Beraber)*, thk: Abdülmü'tî Emin Kal'acı, I-II, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1406/1986, c. I, s. 192.

*Kur'ân ve sünnetin zâhiri desteklemektedir. Ayrıca sahâbe ve tâbiünden ehl-i ilmin cumhûru bu hadisle hükmetmişlerdir. Diğer yandan mürsel olarak rivâyet edeni de kibâru't-tâbiündendir. Dolayısıyla bu tür mürsel haberlerle dört imâmın ve başkalarının ittîfakıyla ihticâc edilebilir. Şâfi'î de bu tür mürsel ile ihticâc etmenin câiz olduğunu açıkça ifade etmiştir.*¹¹¹ Aynı şekilde İbn Teymiyye, naklettiği mürsel bir rivâyetin sonrasında, “Kur'ân'ın zâhiri ile sahâbî ve İslâm âlimlerinin cumhûrunun ameli bu mürsel rivâyeti desteklemektedir” diyerek zayıf kategorisinde değerlendirilen mürsel rivâyetlerin Kur'ân-ı Kerim'in zâhirine muvâfık olması durumunda takviye olacağını açıkça belirtmiştir.

Benzer şekilde İbn Kayyim'in (v. 751/1351) da hadis usûlü ilmi açısından isnâdında birtakım problemler bulunan bir rivâyeti Kur'ân-ı Kerim âyetiyle desteklediği görülmektedir. Nitekim “*Rasûlüllâh'ın Talâk başkasının değil, kocanın yetkisindedir. hükmü*” başlığı altında, “*Ey iman etmiş olan kimseler! İmanlı kadınları nikâhladığımızda, sonra da kendilerine temas etmeden önce onları boşadığımızda, artık sizin için onlar üzerinde bir iddet bulunmamaktadır ki, onların sayısını tamamlayasınız. İşte onları faydalandırın ve kendilerini güzel bir bırakmayla salıverin!*”¹¹² ile “*Kadınları boşadığımız zamân, onlar da sürelerinin sonuna yaklaştıklarında, artık onları ya bir ma'rûf ile tutun ya da bilinen bir yol ile onları salıverin!*”¹¹³ âyetlerini zikreden İbn Kayyim, devâmında İbn Mâce'nin İbn Abbâs'tan (r. anhumâ) rivâyet ettiği şu hadise yer vermektedir: “*Bir adam Peygamber'in yanına gelerek, 'Yâ Resulallah! Efendim, beni cariyesiyle evlendirdi. Şimdi de aramızı ayırmak istiyor' dedi. İbn Abbâs şöyle demiştir: Bunun üzerine Resulullah minbere çıktı ve 'Ey insanlar! Sizden birine ne oluyor ki kölesini cariyesi ile evlendiriyor sonra da aralarını ayırmak istiyor. Şüphesiz boşama yetkisi kocasına aittir' dedi.*”¹¹⁴ İbn Kayyim, tüm bunları naklettikten sonra şunları kaydetmektedir: “*Her ne kadar isnâdında bazı problemler bulunsada Kur'ân, geride zikredilen İbn Abbâs'ın hadisini desteklemekte ve insanların ameli de bu hadisin medlûlüne göredir.*”¹¹⁵

F. Kıyâs

Zayıf hadislerin takviyesi bağlamında bir karîne olarak kabul edilen kıyâs, fıkıh usulünde kastedilen ıstılâhî anlamıyla benzer bazı noktaları bulunsada daha çok “*genel kat'î ilke ve kural*” anlamında kullanılmaktadır. Bu tür bir kıyâs, şeriatın tamamına uygulanacak genellikte olabileceği gibi sadece bir mezhep veya belirli bir konu bütünlüğü içinde de söz konusu edilmektedir.¹¹⁶ Dolayısıyla zayıf

¹¹¹ İbn Teymiyye, *a.g.e.*, c. XXIII, s. 155.

¹¹² el-Ahzâb, 33/49.

¹¹³ el-Bakara, 2/231.

¹¹⁴ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Kâhire, Dâru İhyâil-Kütübî'l-Arabiyye, 1373/1953, “Talâk”, 31 (No. 2081).

¹¹⁵ İbnü'l-Kayyim, *a.g.e.*, c. V, s. 255.

¹¹⁶ H. Yunus Apaydın, “Kıyas”, *DİA*, c. XXV, s. 529.

hadisin delâlet ettiği mana, bu manadaki kıyâsa muvâfık olduğunda zayıf hadisin aslının bulunduğu anlaşılmalıdır. Bunun bir sonucu olarak, zayıf hadisin içerdiği mana takviye edilerek ihticâca elverişli görülmüş ve gereğiyle amel edilebileceği belirtilmiştir.

Kıyâsa muvâfık olması sebebiyle takviye edilerek ma'mûlün bih kabul edilen zayıf türünün, ağırlıklı olarak, mürsel hükmü verilen hadisler olduğu görülmektedir. Nitekim İbn Kayyim, zayıf kapsamında değerlendirilen mürsel hadisin kıyâs karînesi ile desteklenmesi durumunda takviye olup mücibince amel edilebileceğini şu söyliyle dile getirmektedir: “Mürsel hadis, ittisâl-i amel olduğunda, kıyâs veya sahâbî kavli onu desteklediğinde veyahutta mürsel rivâyette bulunan kimse, hocalarını seçen, zayıf, metrûk vb. kimselerden rivâyette bulunmayan biri ise kuvveti gerektirir ve kendisiyle amel edilir.”¹¹⁷ Benzer şekilde, sahih bir kıyâsa muvâfık olması durumunda mürsel hadisin müsned mesâbesinde olacağını vurgulayan Şâh Veliyyullah Dihlevî (v. 1176/1762), kıyâs karinesiyle desteklenen mürsel ile ihticâc edilebileceğini şu sözleriyle kaydetmektedir: “Mürsel hadis, sahâbînin mevkufu, zayıf bir müsned, hocaları farklı olmak kaydıyla başka birinin mürseli, ehl-i ilmin çoğunluğunun kavli, sahih kıyas, bir nassın manasına muvâfakat, sadece adâlet sâhibi kimselerden irsâl yapan kimsenin mürsel rivâyeti gibi bir karîne ile birlikte gelirse; kendisiyle ihticâc etmek sahih olur. Karîne ile gelen mürsel, müsned hadis mesâbesindedir. Aksi takdirde ihticâc sahih olmaz. (...) Tercih edilen görüş; kıyasa veya ehl-i ilmin çoğunluğunun görüşüne muvafık olmak gibi bir karîne ile gelirse; kabûl edilir. Aksi halde kabûl edilmez.”¹¹⁸

Tek bir isnâdının incelenmesi sonucunda, belirli kayd-ı ihtirâziler dışında, zayıflık hükmünün metinden bağımsız olarak sadece ilgili isnâda verildiği ve metnin durumunun tam olarak ortaya çıkmadığı durumlarda; isnâd yönünden zayıflık hükmü verilen bir metnin, kıyâsa muvâfık olmasıyla, müctehid bir âlimin nezdinde amele medâr olup olmadığının anlaşılacağı belirtilmiştir. Nitekim isnaden zayıf olan bir hadisin metnen tevakkuf edilmesi gerektiğini Suyûtî'den nakleden Tânevî (v. 1394/1974), metnin sıhhatini ortaya koyacak karîneleri sıralarken kıyâsa da yer vermektedir: “Hadisin durumu müctehidin nezdinde **bazen kıyasa muvâfık olmasıyla** veya sahâbe ve tâbî'nin sözleriyle veyahutta nassların ve başka şeylerin delâletiyle ortaya çıkabilir.”¹¹⁹

G. Keşf ve Rüya

Sûfiler nezdinde “perde arkasında ve aklın ötesinde olduğu için gâib olan bazı şeyleri bilme”¹²⁰ anlamında kullanılan ‘keşf’ ile ilk dönem zâhid ve sûfilerden itibaren tasavvufun önemli bilgi kaynaklarından biri sayılan ‘rüya’, takva sahibi

¹¹⁷ İbnü'l-Kayyim, a.g.e., c. I, s. 367.

¹¹⁸ Dihlevî, Ebû Abdilâziz Kutbüddin Şâh Veliyyullâh Ahmed b. Abdirrahîm b. Vecîhiddîn, *Hucetullâhi'l-bâliğa*, thk: Seyyid Sâbık, I-II, Beyrut, Dâru'l-Cil, 1426/2005, c. I, s. 241.

¹¹⁹ Tânevî, a.g.e., s. 95.

¹²⁰ Süleyman Uludağ, “Keşf”, *DİA*, c. XXV, s. 315.

müminler için bir ilhâm ve kerâmet olarak kabul edilmektedir.¹²¹ Nitekim İbn Hacer el-Heytemî'ye (v. 974/1567) şu an yakaza halinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bir araya gelmenin ve ondan ilim almanın mümkün olup olamayacağı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Evet, bu mümkündür. Şâfiîlerden Gazâlî, Bârizî, Tâcû's-Sübkî, 'Afi'f Yâfi'î; Mâlikîlerden Kurtubî ve İbn Ebî Cemre bunun evliyânın kerâmetlerinden olduğunu açıkça ifade etmişlerdir.”¹²² Öyle ki, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sonra vahiy gelmeyeceği için gayb âlemiyle olan ilişkinin görülen rüyalar üzerinden kurulacağı ifade edilmiştir.¹²³

Sûfîlerin ilhâm ve kerâmet kabilinden olmak üzere keşf ve rüyayı bir bilgi kaynağı olarak kabul etmeleri, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bu yollarla hadis alma ve hadisin sıhhatini tespit etmeyi de câiz görmelerine neden olmuştur. Nitekim İbn Hacer el-Heytemî'ye yakaza halinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile bir araya gelmenin ve ondan ilim almanın mümkün olup olmadığı sorulduğunda, “Evet, bu mümkündür. Şâfiîlerden Gazâlî, Bârizî, Tâcû's-Sübkî, 'Afi'f Yâfi'î ile Mâlikîlerden Kurtubî ve İbn Cemre bunun evliyanın kerâmetlerinden olduğunu açıkça ifade etmişlerdir”¹²⁴ şeklinde cevâp vermesi de bu düşüncüyü ortaya koymaktadır.

Keşf ve rüya yoluyla alınan ve şer'î kaidelere aykırı olmaması şartıyla tashih edilen hadisler, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sâdır olduğuna dair hiçbir şüphe duyumsuz itikâd edilerek O'na nispet edilmekte ve bunun bir neticesi olarak da amel edilebilir kabul edilmektedir. Hatta öyle ki, hadis âlimleri tarafından hadis usûlü esasları çerçevesince mevzû veya zayıf hükmü verilen hadisler dahi bazı keşf ehli kimseler tarafından tashih edilmek sûretiyle Hz. Peygamber'e (s.a.v.) nispet edilmekte ve amel edilebilir olduğu ifade edilmektedir. Nitekim İbnü'l-Arabî (v. 638/1240), pek çok hadis âlimi tarafından, isnâd sistemine göre, Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sâbit olmadığı açıkça ifade edilmesine rağmen “Nefsini bilen rabbini bilir” sözü hakkında “Bu hadis, rivâyet tarikiyle sahih olmasa da bize göre keşf yoluyla sahihtir”¹²⁵ demesi de bu hususu teyit etmektedir. İbnü'l-Arabî'nin şu sözleri de hadis âlimleri tarafından zayıf kabul edilen pek çok hadisin keşf yoluyla sûfîler nezdinde tashih edildiğinin ve amel medâr görüldüğünün delilleri arasındadır: “Bazı hadis hâfızlarının zayıf olduğunu söylediği pek çok hadisi Hz. Peygamber'den (s.a.v.) tashih ettim. Bu hadislerle hükmediyorum ve bu hadisleri Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söylediğinde herhangi bir şüphem kalmadı. Âlimler kendi kâidelerine binâen bu konuda bana katılmasalar da artık bu, benim

¹²¹ Süleyman Uludağ, “Rüya”, *DİA*, c. XXXV, s. 309.

¹²² İbn Hacer el-Heytemî, Ebü'l-Abbâs Şihhâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed es-Sa'dî, *el-Fetâvâ'l-hadisîyye*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, t.y., s. 297.

¹²³ Uludağ, “Rüya”, a.g.e., c. XXXV, s. 309.

¹²⁴ İbn Hacer el-Heytemî, a.g.e., s. 297.

¹²⁵ Aclûnî, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî, *Keşfü'l hafâ ve müzîlül-ilbâs amme-ş-tehere mine'l ehâdis alâ el-sineti'n-nâs*, thk: Yûsuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed, I-II, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, t.y., c. II, s. 309.

için amel ettiğim sahih şeriat olmuştur.”¹²⁶ Benzer şekilde pek çok hadis müellifinin farklı lafızlarla rivâyet ettiği ve bazı âlimlerin mevzû olduğuna hükmettiği ancak Leknevî (v. 1304/1886) tarafından bütün rivâyet tarihlerinin zayıf olduğu belirtilen¹²⁷ “*Ashâbım yıldızlar gibidir. Hangisine uyarırsanız hidâyete erersiniz*”¹²⁸ hadisi hakkında Mısırlı sûfi Şa’rânî (v. 973/1565) şunları kaydetmektedir: “*Bu hadis (in sıhhati), her ne kadar muhaddislere göre tartışmalı olsa da keşif ehline göre sahihtir.*”¹²⁹

Hadislerin keşf ve rüya yoluyla Hz. Peygamber’e (s.a.v.) nispet ve tashih edilmesi, hadis âlimleri tarafından benimsenen hadis usûlü kâideleri dikkate alındığında kabûl görmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Reğâib namazına dair bir rivâyet hakkında değerlendirmede bulunan Leknevî, hadisin sübûtunun şahısların keşifleriyle değil hadis âlimlerinin nakletmesiyle olacağını şu söyliyle ifade etmektedir: “*Reğâib namazına dair hadisin el-Gunye ve sufiyyeye ait başka kitaplarda bulunmasına i’tibâr edilmez. Zira hadisin sübûtu konusunda i’tibâr; nakdi ricâldir, keşf-i ricâl değil.*”¹³⁰ Benzer şekilde Mübârekpûrî (v. 1353/1935) de hadislerin keşf yoluyla tashih edilemeyeceğini bunun ölçüsünün ise isnâd olduğunu açıkça belirtmektedir: “*Sıhhati bilinmeyen bir hadis, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) rüyada tashih etmesiyle, keşf ve ilhâmla sahih olmaz. Buna benzer hükümler Hz. Peygamber’in (s.a.s.) rüyadayken söylemesiyle sâbit olmaz. Ancak dünya hayatında söylemesiyle sâbit olur. Çünkü bir hadisi tashih etmenin ölçüsü isnâddır.*”¹³¹ Diğer yandan Leknevî’nin nakline göre, yaptığı bir duanın ardından “*Bu duayı rüyada Allah Rasûlü’nden (s.a.v.) işittim*” diyen Muhyiddîn İbn-i Arabî’nin sözleri hakkında Abdülfettâh Ebû Gudde’nin (v. 1417/1997) şu ifadeleri hadis âlimlerinin bakışını ortaya koyar niteliktedir: “*Böyle bir sözün, nebevî hadislerden rivâyet edilenlere dâhil edilmesi doğru değildir. Çünkü bu bir rüyadır. Rüyayı görenler ister çok ister az olsun rüyalar sünnet-i seniyyenin alınacağı kaynaklardan değildir. Sünnet, Hz. Peygamber (s.a.v.) ile beraber bulunmuş, onun önünde diz çökmüş ve uyanık bir halde kendisini dinlemiş olan sahâbe-i kirâmdan*

¹²⁶ Nebhânî, Kâdi Ebû’l-Mehâsin Yûsuf b. İsmâil b. Yûsuf eş-Şâfiî, *Se’âdetü’l-dâreyn fi’s-salâti alâ seyidi’l-kevneyn*, Beyrut, Dâru’l-Fikr, t.y., s. 440.

¹²⁷ Leknevî, *Tuhfetü’l-ahyâr bi ihyâi seyidi’l-ebâr*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, II. bsk., Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1431/2010, s. 53-65.

¹²⁸ Bu rivâyetin farklı lafız ve isnâdlarıyla birlikte ulemanın değerlendirmelerini bir arada detaylı bir şekilde görmek için bkz.: Ali el-Kârî, *Fethu bâbi’l-inâye bi şerhi kitâbi’n-nükâye*, thk: Abdülfettâh Ebû Gudde, II. bsk., Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 1426/2005, s. 13-4.; Leknevî, *a.g.e.*, s. 53-65.

¹²⁹ Şa’rânî, Ebû’l-Mevâhid (Ebû Abdurrahmân) Abdülvehhâb b. Ahmed b. Ali, *Kitâbu’l-mizân*, thk: Abdurrahman Umeyra, I-III, Beyrut, Âlemu’l-Kutub, 1989, c. I, s. 147.

¹³⁰ Leknevî, *el-Âsâru’l-merfû’a fi’l-ahbâri’l-mevdû’a*, thk: Ebû Hâcir Muhammed Saïd, Beyrut, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1984, s. 76.

¹³¹ Mübârekpûrî, Ebû’l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm, *Fevâid fi ulûmi’l-hadis ve kütübihî ve ehlihî*, thk: Abdülalim Abdülazîm el-Bestevî, Riyâd, Mektebetü Dâri’l-Minhâc, 1431, s. 835.

alınır. Sonra da rivâyette tahammül ve edâ şartları kendilerinde tastamam bulunan hafız, güvenilir, salih, zâbit ve uyanık kimseler yoluyla ashâbtan nakledilir.¹³² Şa'rânî'nin yukarıda geçen sözleri hakkında ise keşf ve rüya yöntemiyle gerçekleştiği belirtilen tashihe ilmen i'tibâr edilemeyeceğini ve şer'i bir hükmün keşf üzerine bina edilmesinin doğru olmayacağını ifade eden Ebû Gudde, "Hadis tespit işiyle tanınan için ehli büyük muhaddislerin nezdinde bilinen hadis ispât yollarıyla sâbit olmamış herhangi bir hadisin sübûtu keşf üzerine bina edilemez"¹³³ diyerek hadis âlimleri nezdinde kabul gören kriterler çerçevesince sâbit olmayan hadislerin keşf yoluyla sübûtuna hükmedilemeyeceğini vurgulamaktadır. Zira hadisin ehlienden alınması gerektiği, değeri yüce ve şânı yüksek olsa da başkalarından alınamayacağını kaydederek, bu yöntemlerle hadisin sâbit olmayacağını yine şu sözleriyle dile getirmektedir: "İnsanlardan rüyayı gören kim olursa olsun, Hz. Peygamber'i rüyada görmekte şer'i bir hükmün sabit olmayacağı âlimler tarafından kararlaştırılmış iken, nebevî hadisin bu yolla sabit olmayacağı haydi haydi bellidir."¹³⁴

VI. Sonuç

İslâm âlimleri, bir hadis hakkında nihâî manada makbûl veya merdûd hükmü verilmesinin, amelî ya da itikâdî bir meselede amel edilip edilememesi noktasında etkin rol oynayacağı gerekçesiyle oldukça hassas davranmışlardır. Öyle ki, nihâî hüküm verirken tek bir isnâd ile yetinmemiş, ilgili tüm tarikleri araştırarak bir araya getirmeye ve birbirleriyle karşılaştırmaya çalışmışlardır. Ancak isnâd, hadisin makbûl veya merdûd olduğunu tespit etme en kuvvetli ve en önemli karîne kabul edilse de tek ve nihâî karîne olarak görülmediğinden isnâdın dışında birtakım karîneler de dikkate alınarak zayıf hadis takviye edilmiştir. Bu kapsamda bakıldığında zayıf hadislerin takviyesi, bir usûl çerçevesince, en erken İmâm Şâfiî tarafından uygulandığı görülmektedir. Nitekim Şâfiî, zayıf kapsamında değerlendirilen mürsel hadisi hem isnâd hem de isnâd dışı birtakım karînelerle takviye etmiştir.

Muhaddisler ile fukahâ arasındaki yöntem farklılıkları, zayıf hadislerin takviyesinde bağlamında da görülmektedir. Nitekim muhaddisler, zayıf hadislerin takviyesinde ağırlıklı olarak isnâd ile takviye yöntemlerini benimseyerek mütâba'ât ve şevâhid aramışlar; hadisin lafzen veya manen başka yollardan rivâyet edilip edilmediğini tespit etmeye çalışmışlardır. Ancak fukahâ ise isnâdın yanında isnâd dışı takviye yöntemlerini de dikkate alarak nihâî hüküm vermiştir. Amelî ittifâk, telekkî bi'l-kabûl, istidlâl ve fetvâ/amel, sahâbî kavli, Kur'ân, kıyâs ve keşf/rüya bunlar arasındadır. Elbette isnâd dışı takviye yöntemlerinin tamamı

¹³² Leknevi, *Zafer*, s. 298.

¹³³ Leknevi, *Tuhfe*, s. 52-3. (Ebû Gudde'nin notu).

¹³⁴ Ali el-Kârî, *a.g.e.*, s. 174. (Nâşirin notu)

âlimler nezdinde ittifâkla kabûl edilerek benimsenmiş yöntemler olmadığı söylenmelidir. Diğer yandan muhaddisler, mütâba'ât ve şevâhid ile her hadisi bizzat takviye etmedikleri gibi isnâd dışı takviye yöntemlerini kabûl eden âlimler de bu karîneleri her hadiste fiilen uygulamamışlardır. Dolayısıyla gerek isnâd gerekse isnâd dışı takviye yöntemlerinin sadece ehli tarafından uygulanabileceği izâhtan vârestedir.

Muhaddisler ile fukahâ perspektifinden usûlî bir bakış açısıyla hazırlanan makalemizde her ne kadar yer yer misâller verilerek zayıf hadisleri takviye düşüncesi temellendirilmeye çalışılsa da her bir yöntemin müstakil çalışma konusu olduğu ortadadır. Dolayısıyla her bir yöntemin sünenler başta olmak üzere *kütüb-i sitte* içerisinde ve fıkıh kitaplarında pratik olarak nasıl uygulandığının incelenmesi faydalı olacaktır.

“Zayıf Hadisleri Takviye Yöntemleri”

Özet: Zayıf hadis, zayıflığını gerektiren bazı illetlerden ötürü tek başına bir meselenin mülzim/bağlayıcı delili olmaması sebebiyle merdûd hadis kategorisinde değerlendirilmektedir. Bununla birlikte birtakım karînelerin takviyesi sonucu, makbûl hadis kategorisine yükselerek tek başına bir meselenin mülzim/bağlayıcı delili olabilmekte ya da makbûl mertebesine yükselmekle beraber zayıf kategorisi içerisinde amel edilebilir seviyeye yükselmektedir. Zayıf hadisi takviye eden bu karîneler, isnâd ile ilgili ve isnâd dışı olmak üzere iki ana kısımda ele alınmaktadır. Isnâd ile takviye yöntemlerini, ağırlıklı olarak, asıl gayeleri hadisin lafzının sübûtu olan muhaddisler uygularken; isnâd dışı takviye yöntemlerini ise, ağırlıklı olarak, asıl gayeleri mananın sübûtu olan fukahâ ve usûlcüler uygulamışlardır.

Atıf: Abdurrahman YILMAZ, “Zayıf Hadisleri Takviye Yöntemleri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XX/2, 2022, pp. 311-337.

Anahtar Kelimeler: Zayıf, Merdûd, Makbûl, Takviye, Isnâd.